

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0+802.0 (81+81.2)

ИБОДОВА САӢӢҲАТ МАҲМАДУЛЛОЕВНА

**ШАКЛҶОИ ТАСРИФНАШАВАНДАӢ ФЕЪЛ ДАР
ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ
АСАРҶОИ ИЛМӢ ВА БАДЕӢ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори
фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 –
Забоншиносӣ (6D021310 – Забоншиносии типологӣ ва
муқобилавӣ)

Душанбе - 2026

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Чамшедов Парвонахон** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – доктори илмҳои филологӣ, дотсент, ректори Филиали Донишқадаи рушди менечменти Сингапур дар шаҳри Душанбе

Раҳимзода Муҳаммадназар Сафар – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудирӣ кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Ҳимояи диссертатсия санаи 04-уми июли соли 2026, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-0117 назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи шурои олимон; e-mail: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882-89-17-17) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Авореферат санаи «___» _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ,
дотсент

Соҳибназарзода Ҳ.Т.

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ

ғ. – ғайра

диссер. – диссертатсия

ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон –
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

канд. – кандидат

с. – саҳифа

филол. – филологӣ

МУҚАДДИМА

Диссертатсияи мазкур ба пажӯҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ бахшида шудааст.

Мубрами мавзӯи таҳқиқот. Забоншиносии муқоисавӣ, ки ба таҳқиқи муназзами забонҳо бо мақсади ошкор намудани хусусиятҳои хос ва умумии онҳо машғул аст, таърихи дерин дорад. Мутафаккирони барҷастаи тоҷик ҳанӯз дар ибтидои асрҳои миёна зимни нишон додани хусусиятҳои хоси забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) умумият ва тафовути онро бо забони арабӣ ба тариқи муқоиса муайян кардаанд.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки А. Сино аз овони хурдсолӣ забони арабиро хеле хуб медонист. Маҳз натиҷаи ҳамин кӯшишу ғайратҳои забондонии ӯ буд, ки тавонист бе ҳеч монеа дар асари илмии худ “Маҳорич-ул-хуруф” низоми садонокҳои забони арабию форсиро муқоиса намояд. Дар ҳамон давра аллакай муқоисаи забонҳо дар байни аҳли илм, хусусан, муқоисаи забони форсӣ-тоҷикӣ бо забони арабӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин анъана то ҳанӯз дар байни донишмандон қиммати худро гум накардааст.

Бо пешрафти ҷомеа ва тараққиёти илму техника ба забондонӣ эҳтиёҷи одамон низ зиёд мешавад. Акнун грамматикаи забони тоҷикиро на танҳо бо забони арабӣ, балки бо забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, хитойӣ, итолявӣ ва дигар забонҳо муқоиса менамоянд. Инчунин, бо қабул ва татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438)” ба таври ҳамачониба ва густурда барои омӯхтани забонҳои мазкур пешбинӣ шудааст, ки тавсияи таҳқиқи муқоисавии забони тоҷикиро бо забонҳои русӣ ва англисӣ дар мадди назар

гузоштааст. Ҳамчунин, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28.12.2024) таъкид намуданд, ки: “Дар шароити рушди босуботи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва вусъат ёфтани ҳамгирии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисоне, ки сатҳи касбияти баланд дошта, забонҳои хориҷӣ, махсусан, русӣ ва англисиро хуб медонанд, рӯз ба рӯз меафзояд” [32]. Ин нуқта бори дигар моро водор месозад, ки ба масъалаи омода намудани мутахассисони касбии забонҳои хориҷӣ аҳаммияти махсус зоҳир намоем.

Яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқи муқоисавии низоми сарфӣи забонҳо ба шумор меравад. Феълҳо, хусусиятҳои маъноӣ ва категорияҳои онҳо дар низоми сарфӣи забон ҷойгоҳи хосса доранд, бинобар ин, таҳқиқи онҳо аз қадим то кунун мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар забоншиносии тоҷик асарҳои илмӣ зиёде оид ба муқоисаи феъл бо дигар забонҳо ба ҷашм мерасанд. Кори диссертатсионӣ мазкур ба таҳқиқи мушаххаси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар ва сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ бахшида шудааст. Ҳамчунин, дар диссертатсияи мазкур хусусиятҳои семантикӣ-дастурии герундий дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ нишон дода шудаанд. Ҳамзамон, феъли ҳол дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ дар асоси асарҳои тарҷумашуда таҳлил гардидааст. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавзуи доманадорест. Ин мавзӯ аз мавзӯҳои муҳими таҳқиқоти забоншиносӣ эътироф гардидааст.

Аҳаммияти омӯзиши мавзуи таҳқиқ, ҳамзамон, дар он зоҳир мегардад, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар низоми феълии ҳар як забон нақши хосса дошта, бо бисёр

хусусиятҳои худ, аз ҷумла, қорбурди онҳо дар сохтори нахви забон аз шаклҳои тасрифии феълҳои тафовут пайдо карда, баъзе хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқро соҳиб мегарданд. Дар айни ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби воҳидҳои дастурӣ дар ҳар як забон дорои вижагиҳои хосе мебошанд, ки зимни тарҷума мушкилоти зиёдеро ба миён меоранд.

Бинобар ин, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи қорбурди феълҳои тасрифнашаванда дар забонҳои гуногун яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавии муосир маҳсуб меёбад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Аз таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ маълумоти зиёде вучуд дорад. Илми сарф, ки бо истилоҳи дигар морфология ном дорад, дар забоншиносии тоҷик таърихи хеле қӯҳан дорад. Нахустин бор оид ба таснифи калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ дар рисолаи “Мантиқ” ва “Донишнома”-и донишманди маъруф Абуалӣ ибни Сино маълумот дода шудааст. Абуалӣ ибни Сино ҳамаи калимаҳоро ба се ҳиссаи нутқ **ном, қуниш** ва **сарф** қудо намуда, қунин мегӯяд: “Қар лафзе муфрад ё ном бувад, ё қуниш, ё сарф. Ва ба тоӣ номро исм хонанд ва мар “қуниш”-ро нахвиён **феъл** хонанд ва мантиқиён калима хонанд. Ва исм ва калима қар дуру маънии тамом бувад”. Қунон ки агар қасе пурсад, ки қиро дидӣ? Қӯӣ Зайдро. Қавоб тамом бувад. Ва агар қасе пурсад, ки Зайд **қӣ қард**? Қӯӣ: **Қирафт**. Қавоб тамом бувад [27, с. 34]. Абуалӣ ибни Сино тавонистааст қатегориҳои феълро, қусусан, қатегорияи қамонро моқирона нишон диқад.

Яъне, мо бо боварии қомил гуфта метавонем, ки Ибни Сино ба масъалаи забоншиносӣ диққати қиддӣ дода, қанӯз дар асри X дар бораи **феъл (қуниш)** маълумоти муфассал додааст.

Донишманди дигаре, ки ба таҳқиқи феълҳои забони тоҷикӣ даҳл қардааст, ин Қоҷа Қасани Нисорӣ буда, дар

“Чаҳор гулзор” оид ба бисёр масъалаҳои илми забоншиносӣ маълумот додааст. Ба ақидаи Хоча Ҳасани Нисорӣ низ тамоми калимаҳо ба се қисм тақсим мешаванд, ки онҳо **фeyл**, исм, ҳарф мебошанд. Нисорӣ фeyлро чунин таъриф додаст: “**Фeyл** калима аст, ки аз минҳаи салоса, яъне мозӣ, ҳол ва истиқбол фаҳмида мешавад, чун: кард, мекунад, ва хоҳад кард ва кардан ва гуфт, мегӯяд ва хоҳад гуфт аз гуфтан” [22].

Боиси зикр аст, ки фeyли забони тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқи мураккаб ба шумор меравад. Омӯзишу таҳқиқи ҳаматарафаи он аз муҳаққиқ машаққати зиёдеро талаб менамояд. Бояд гуфт, ки низоми фeyлҳои забони тоҷикӣ то андозае мураккабу ҷолиб буда, ба ин мавзӯ бевосита забоншиносони русзабон низ даст зада, ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Чунончӣ забоншиносон В.С. Расторгуева, А.А. Керимова [1964], А.З. Розенфелд [1954] ва амсоли инҳо таҳқиқоти арзишманди худро пешкаши аҳли илм намудаанд.

Инчунин, оид ба фeyлҳои забони тоҷикӣ дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” [1985] дар бораи фeyл маълумоти хеле амиқ дода шудааст.

Профессор П. Ҷамшедов [1973; 1989] фeyли забони тоҷикиро бо забони англисӣ низ мавриди муқоиса қарор додааст.

Ҷамчунин, муҳаққиқ И.Б. Мошеев фeyлҳои забони русиро бо забони тоҷикӣ муқоиса карда, таъкид намудааст, ки: “Муҳаққиқоне, ки фeyли забони тоҷикиро таҳқиқ кардаанд, қайд намудаанд, ки шаклу сохти фeyл дар забони тоҷикӣ хеле бою ғанӣ аст” [21, с. 3]. Дар диссертатсияи худ И.Б. Мошев фeyлро ҳамчун ҳиссаи нутқ баррасӣ намуда, масоили гуногуни марбут ба фeyлро, аз қабилӣ, сохтори фeyл, тарзи фойл ва мафъули он, фeyлҳои нафсӣ, сиғаҳои фeyл ва амсоли инҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Муқоисаи феъли забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар (англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ва дигар забонҳо) аз солҳои 60-70-ум асри гузашта оғоз шудааст. Олимон ба мисли П. Ҷамшедов [1973; 1974; 1984; 1989; 1998], Н. Ҳамроалиев [1979], В.Д. Гогошидзе [1985], А. Мамадназаров [2001; 2011; 2015], К. Усмонов [2010; 2015], Г.Т. Кулматова [2022], С. Ҷаматов [2013; 2016], А. Холиқзода (А.Ю. Тошов) [2013] ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни феъли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони англисӣ баррасӣ намудаанд.

Гарчанде шумораи забоншиносони тоҷик, ки ба омӯзиши сифати феълию феъли ҳол, масдар ва муқоисаи онҳо дар забони англисӣ кам набошанд ҳам, аммо то ба имрӯз муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикию англисӣ дар илми забоншиносӣ то ба ҳол сурат нагирифтааст, ки ин масъала яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамзамон, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ мавриди таҳқиқи амиқу ҳамаҷониба қарор нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мазкур бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии ва мавзӯҳои илмӣ робитаи зич доранд.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқ бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии самти забоншиносӣ ва тарҷумашиносии саҳм дошта бошанд.

Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва татбиқи “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва, ҳамчунин, “Барномаи давлатии тақмили

таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои давраи то соли 2030” таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз муайян кардани хусусиятҳои маъноӣ ва дастурии шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ ва дар асоси муқоиса иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар заминаи мақсади гузошташуда **вазифаҳои** зерин иҷро карда шуд:

– омӯзиши ҳамаҷонибаи масоили назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар;

- таҳқиқи шаклҳои тасрифташавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир;

- дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ намудани шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ ва мушаххас кардани хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии масдар ва корбурди он дар забонҳои мавриди назар;

- таҳлили категорияи дастурии масдар дар забони англисӣ;

- баррасии вазифаҳои нахвӣи масдар дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда;

- муайян кардани мавқеи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои мавриди назар;

- аз нигоҳи муқоисавӣ ошкор намудани вижагиҳои сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар;

- баррасии категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳқиқи вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– таҳлили хусусиятҳои хоси герундий дар забони англисӣ ва воситаҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ;

- таҳқиқи вижагиҳои маъноӣ дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқро воҳидҳои луғавӣ ҳамчун шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо ташкил медиҳанд.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқотро таҳлили муқоисавӣ ва роҳҳои ифодаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар заминаи матнҳои илмӣ бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур асоснокӣ, таҷрибаи назариявии донишмандони ватанию хориҷӣ, аз қабилӣ, М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирнитский, Б.А. Илиш, И.П. Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Рустамов, А. Мирзоев ва дигарон истифода гардидаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки аз ҷониби муаллиф нахустин маротиба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ дар забоншиносии муосири тоҷик муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, бори аввал дар диссертатсия мавқеи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забони муосири тоҷик аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардида, роҳу восита ва усулҳои тарҷумаи онҳо аз нигоҳи илмӣ нишон дода шудааст. Инчунин, бори нахуст дар илми муосири забоншиносии тоҷик дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ

мувофиқати корбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои таҳқиқшаванда таҳлилу баррасӣ гашта, роҳҳои истифодаи муодилҳои онҳо дар тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Нуктаҳои зерин барои ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар асоси омӯзиши маводди илмӣ ва сарчашмаҳои таҳқиқот заминаҳои назариявии таҳқиқи феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи он (масдар, сифати феълӣ, герундий (забони англисӣ) ва феъли ҳол (забони тоҷикӣ)) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуданд. Омӯзиши умумият ва тафовути сохтори онҳо дар забонҳои мавриди муқоиса метавонад дар рушди забоншиносии муқоисавӣ замина гузорад.

2. Дар шаклҳои масдари феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи маъно ва категория умумиятҳо ба назар мерасад, аммо дар сохтори онҳо тафоввут мушоҳида мегардад. Муайян карда шуд, ки сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд, ки ин роҳу усулҳои калимасозии онҳо заминаҳои таърихӣ дошта, дар давраҳои гуногун таърихи забонҳои мавриди назар ташаккул ёфтаанд;

3. Сифати феълии ду забони муқоисашаванда вазифаҳои гуногуни наҳвӣ дошта, муайян намудани умумият ва тафовути онҳо дар илми забоншиносии муқоисавӣ аҳаммияти калон дорад. Зимни тарҷумаи осори бадеӣ бархе аз шаклҳои тасрифнашаванда ба сурати аёнӣ дар тарҷума оварда шуда, бархе дигар бо муодилҳои дигари онҳо иваз карда шудаанд, ки ин ба чараёни таърихии инкишофи забонҳо ва рушди таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда вобаста аст;

4. Герундий дар забони англисӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун интиқол

меёбад. Ҳамчунин, феъли ҳол ҳоси забони тоҷикӣ буда, дорoi воситаҳои гуногуни интиқол ба забони англисӣ мебошад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он асос меёбад, ки хулосаҳо ва нуктаҳои назариявии диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъда дар самти муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феълҳои забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар қобили истифода мебошанд. Ҳамчунин, дастовардҳои диссертатсия барои инкишофи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, назария ва амалии тарҷума судманд хоҳанд буд. Ҳамчунин, аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқ барои мутахассисони соҳаи тарҷума дастури амалӣ ба ҳисоб мераванд. Дар он роҳу воситаҳои ифодаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардида, умумият ва хусусиятҳои ҳоси онҳо нишон дода шудааст. Ҳамчунин, дар диссертатсияи мазкур роҳҳои интиқоли шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва баръакс нишон дода шудааст, ки барои мутахассисони соҳаи забоншиносӣ ва тарҷума роҳнамо мегардад.

Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагирӣҳои диссертатсия метавонанд, ҳангоми таҳия ва хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо ва тарҷумашиносӣ, ҳангоми тадريسӣ курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ва мутахассисон ҷиҳати навиштани корҳои хатми таҳассусӣ оид ба мавзӯи тарҷума ва тарҷумашиносӣ, инчунин, ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоити дастурҳои таълимӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ.

Дарачаи эътимоднокии қори таҳқиқотии мавриди назарро

дақиқ будани маълумот, маводди кофии таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмии диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва муқоисавӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсияро истифодаи методҳои муқоисавӣ-таъбиқӣ, синхронӣ-муқоисавӣ ва синхронӣ-муқоисавӣ таъмин менамоянд, ки барои дуруст ба роҳ мондани роҳу воситаҳо ва вижагиҳои тарҷумаи шаклҳои тасрифташавандаи феъл аз забони асл ба забони тарҷума мусоидат менамояд ва ин барои донишандӯзони соҳаи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таҳти унвони “Шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ ба шиносномаи ихтисоси илмии 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021310 - Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ бори нахуст дар забоншиносии тоҷик бар пояи осори фаровони илмӣ ва бадеӣ мавзуи шаклҳои тасрифташавандаи феълро мавриди таҳқику баррасии илмӣ қарор дода, умумият, шабоҳат ва тафовути сохторию қорбурдии онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда муайян намудааст. Маводди назариявӣ ва амалии чамъоваринамудаи муаллиф хеле боарзиш буда, барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷикӣ саҳми арзанда мегузорад. Инчунин, саҳми дигари муаллиф дар он аст, ки ӯ дар ин самт солҳои зиёд ба омӯзишу пажӯҳиши шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ мустақилона машғул шуда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф карда, инчунин, дар ҳамоишҳои мухталифи илмӣ бо маъруза баромад намудааст. Ҳамзамон, муҳаққиқ мустақилона маводди таҳқиқотро чамъоварӣ намуда, ҷумлаҳоро аз адабиёти бадеӣ таҳлил намуда, роҳу усулҳои интиқоли шаклҳои тасрифнашавандаи феълро муайян кардааст, ки ҳамаи он ба ҳадафу вазифаҳо мувофиқанд, аз ҷониби муаллиф мустақилона ба даст оварда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода шудааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияи илмӣ-амалии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон” (соли 2021), конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни ДДК ба номи А. Рӯдакӣ оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040) (соли 2022), конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С.Айнӣ, соли 2023), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷуманшиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода, соли 2024) дар шакли маърузаю гузоришҳои илмӣ ироа гардидаанд.

Инчунин, диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Суратҷаласаи №8/1, аз “19” мартӣ соли 2026) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 7 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 15 фасл ва зерфаслҳо, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия таркиб ёфтааст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Муқаддимаи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири пурраи дастгоҳи илмӣ диссертатсия буда, аз нигоҳи илмӣ ва методологӣ асоснок карда шудааст.

Боби аввали диссертатсия **“Асосҳои назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** унвон гирифта, аз се фасл иборат аст.

Фасли аввал **“Баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар”** ном дошта, дар он ҷойгоҳи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқ аз нигоҳи илмӣ таҳлил карда шудааст.

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи шаклҳои феълӣ, вобаста ба корбударшон, ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи якумро феълҳои тасрифшаванда ташкил намуда, дар тасрифи феълҳои забони тоҷикӣ нақши бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар забони англисӣ дар тасрифи феъл, феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои ифодакунандаи замон аҳаммияти хосса доранд.

Танҳо дар замони ҳозираи номуайян, дар шахси сеюми танҳо, феълҳои забони англисӣ бандаки “s” қабул мекунад, ки дар баробари замон, шахсу шумораро низ ифода менамоянд.

Дар забонҳои мавриди назар феълҳо бо назардошти хусусиятҳои маъноӣ дастуриашон аломатҳои гуногуни забонӣ доранд. Маҳз ба шарофати гуногунрангии шакл, тарз ва гунаҳои мухталифи феълҳо, хусусиятҳои алоқаи дастурии онҳо, муносибати фоилию мафъулӣ дар дохили ҷумла ва ибора муайян карда мешаванд. Хусусияти мондаю гузаранда шудани феълҳо, тарзҳои фоилию мафъулӣ, бавоситагӣ бевооситагӣ аз ҷумлаи ҳамин хусусиятҳои феъл маҳсуб меёбанд.

Хусусияти дигари муҳими феъл дар он аст, ки маҷмуи шаклҳои тасрифии он ифодагари муносибатҳои дастурӣ мебошанд. Яъне, сохторҳои мухталифи феълӣ дар канори маъноӣ луғавӣ, тобишҳои дастурӣ, аз ҷумла, робитаи байни субъект ва объект (фоилу мафъул)-ро баён месозанд.

Тоҷикзабонон ва англисзабонон замони ояндаи феълро барои зикр намудани амале қорбаст менамоянд, ки он дар оянда содир мешавад ва замони иҷро шудани амал бо зарфҳои гуногун муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодакунандаи амалу ҳолат буда, дорои хусусиятҳои умумӣ ва ҳоси худ мебошад. Вижагиҳои феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар категорияҳои шахсу шумора, замон, намуд, тарз ва сифаи онҳо зоҳир меёбад ва он дар сохтори забон мавқеи муҳиро қасб кардааст.

Фасли дуюми боби якум **“Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои ҳоси онҳо дар забоншиносии муосир”** буда, он фарогири баррасии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забоншиносии муосир мебошад.

Феълҳо дар бештари забонҳо дорои ду шакл: тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мебошанд. Шаклҳои тасрифшавандаи феъл аз рӯйи шахс, шумора, замон ва сиға тасриф шуда, бандакҳои гуногун қабул менамоянд. Дар сурати тасниф нашудани феълҳо онҳо ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда дохил мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ низоми мураккаби шаклҳои феълӣ мавҷуд аст, ки асоси он аз 4 гурӯҳи зерини феъл иборат мебошад:

1) Шаклҳои тасрифии феъл. “Ин шаклҳои феълӣ аз рӯйи шахсу шумора тағйир меёбанд ва дорои тарз, намуд, замон, сиға ва дигар категорияҳои феълӣ буда, шаклҳои шахсии феъл низ номида мешаванд” [8, с. 66].

2) Масдар. Ин шакли феълӣ дорои хусусиятҳои тарз, намуд ва дигар аломатҳои дастурии феъл мебошад. Масалан: монда, гузаранда, бевосита, бавосита ва ғ.

3) Сифати феълӣ. Ин шакли тасрифнашавандаи феъл дар баробари категорияҳои дастурии тарз, замон ва намудро ифода намудан, ҳамзамон, вазифаҳои сифатро низ иҷро менамояд.

4) Феъли ҳол. Ин шакли феълӣ дорои категорияи намуд мебошад. Маҷмуи ин шаклҳо низоми мураккаби феъли забони адабии ҳозираи тоҷикро ташкил медиҳанд, ки ду асоси феълӣ (асоси замони ҳозира ва асоси замони гузашта) чузъи муҳимтарини онҳо маҳсуб меёбанд.

Дар забони англисӣ барои ифодаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аксар вақт истилоҳоти “маҳсус”, “ғайрихабарӣ” ё “бешахс”-ро истифода мебаранд. Мо чунин мешуморем, ки истилоҳоти “тасрифнашаванда” ва “ғайритасрифӣ” барои тавсифи шаклҳои дахлдори феълӣ дар забони англисӣ нисбат ба истилоҳоти “маҳсус”, “ғайрихабарӣ” ё “бешахс” мувофиқтар мебошанд. Истифодаи истилоҳи “номӣ”, ё “шакли номӣ” сарфи назар

аз инъикоси моҳияти духӯраи феъл, бо мафҳуми асосии дастурии он муҳолифат мекунад.

Дар забони англисӣ масдар, сифати феълӣ ва герундий ҳамчун шаклҳои тасрифнашавандаи феъл тасниф карда мешаванд, зеро онҳо дар таркиби пуркунандаҳои мураккаб (дар вазифаи пуркунанда) ва ё дар сифаи эҳтимолӣ истифода шуда метавонанд, ки бо ин хусусияти хос онҳо аз шаклҳои тасрифшавандаи феъл фарқ мекунад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештари мавридҳо дар ҷумла ба вазифаи он аъзои ҷумлае меоянд, ки, одатан, хоси ҳиссаҳои нутқ мебошад, аммо онҳо, ҳамчунин, дар ҷумла дигар аъзои ҷумларо ба худ вобаста менамоянд, ки хоси феъл мебошад.

Инчунин, дар зербоби мазкур назарияҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ доир ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта, аз нигоҳи илмӣ саҳми онҳо дар баррасии мавзуъ асоснок карда шудааст.

Дар ҳолати корбурди мустақилонаи шаклҳои тасрифнашаванда амалеро, ки онҳо ифода менамоянд, метавонад ба шахс ё предмети муайян вобаста набошад, балки метавонад умуман ва доимо корбурд гардад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзишу баррасии маводди фаровон маълум гардид, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат ба дигар шаклҳои феъл аз нуқтаи назари нахвӣ мавриди истифодаашон камтар мебошад, ки ин падида дар зербоби мазкур бо овардани мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст.

Фасли сеюми боби аввал, ки **“Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** номгузорӣ шудааст, дар он сарчашмаҳои мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки дар

онҳо масоили гуногун марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи он таҳқиқ шудаанд.

Таҳлилу баррасӣ ва муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл барои муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва хоси онҳо дар доираи забонҳои гуногуннизом кӯмак карда, муқаррар намудани ин вижагиҳо як қатор мушкилотро дар раванди омӯзиши онҳо баргараф мекунад.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар алоҳида омӯхта нашудааст. Дар забоншиносии муосир як қатор ҷанбаҳои феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ омӯхта шудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Г.Н. Расулова ҷанбаҳои гуногуни феълро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи қори таҳқиқоти худ “Тавсифи маъноӣ-дастурии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [25] баррасӣ намуда, дар ин замина вижагиҳои луғавию маъноӣ ва дастурии феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаро муайян кардааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низоми феълӣ, аз рӯи хусусиятҳои маъноӣ ва вазифашон дар ҷумла, ба мустақилмаъно ва ёридиҳанда тақсим мешаванд. Шумораи категорияи феълҳои ёрирасон дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ ғанитар аст. Дар забони англисӣ ҷаҳор шакли тасрифнашавадаи феъл ва дар забони тоҷикӣ се шакли тасрифнашавандаи он вучуд доранд. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад. Дар низоми шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ феъли ҳол ба назар намерасад.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда шаклҳои тасрифшавандаи феъл дорои категорияҳои шахс ва шумора мебошанд. Замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври таҳлилий (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда) ва синтетикӣ (тавассути аффиксатсия) ташаккул меёбанд. Дар ин робита,

низомии феълии забони англисӣ бо истифодаи фаъоли пайвандакҳо ва пешояндҳо фарқ мекунад, ки ин ҳолат дар забони тоҷикӣ кам ба назар мерасад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҳарду забон вобаста ба шахсу шумора тасриф намешаванд, ки ҳамчун хусусияти умумии ин навъи феълҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад.

Вижагиҳои хос дар теъдод ва навъи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои муқоисашаванда зоҳир меёбанд. Дар забони тоҷикӣ низомии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бо се воҳид маҳдуд мешавад: масдар, сифати феълӣ ва феълии ҳол.

Дар забоншиносии англис таснифи ин шаклҳо мухталиф боқӣ мемонад, вале маъмулан чудо кардани масдар, сифати феълӣ ва герундий пазируфта шудааст

Ҳамин тавр, сарфи назар аз корҳои анҷомёфта дар самти омӯзиши муқоисавии феъл ва категорияҳои дастурии он, як қатор ҷанбаҳои он ҳалталаб боқӣ мондаанд, ки пажӯҳиши амиқу ҳамҷонибаро тақозо менамояд.

Боби дуҷуми диссертатсия **“Таҳлили хусусиятҳои масдар ва мавқеи он дар забонҳои муқоисашаванда”** ном дорад ва аз 4 фасл таркиб ёфтааст.

Фасли якуми боби дуҷум **“Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** унвон гирифта, масъалаҳои гузошташудаи он аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл ва воҳиди ибтидоии луғавии он шинохта шуда, вазифаи номбар кардани амал ё ҳолатро иҷро мекунад. Ин категорияи дастурӣ раванди фаъолияти ҷисмониву фикронӣ: *давидан - to run, гуфтан - to say, нешвоз гирифттан - to meet навшиштан-to write, дидан - to see, кор кардан - to work, шунидан - to listen* ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал: *хобидан - to sleep, гашиштан - to walk,*

дӯст доштан - *to love*, сабзидан - *to grow* ифода мекунад. Ҳамчунин, дар баробари шакли ибтидоии феъл, масдар шакли тасрифнашавандаи он маҳсуб меёбад. Мавриди зикр аст, ки масдар амалро бидуни ишора ба шахс, шумора ва замон, моҳияти асосии ҳаракату ҳолатро муаррифӣ менамояд.

Масдар бо хусусияти феълӣ ва номӣ доштаниаш бо воситаҳои гуногуни алоқа, бандаки изофӣ ва пешоянду пасояндҳо ҳиссаҳои нутқи гуногунро ба худ тобеъ мекунад.

Нишонаи расмии масдар ҳиссаҳои “*to*” ба шумор меравад, ки маънои маҳсуси худро надорад ва зада намегирад. Сарфи назар аз нишонаи расмӣ будани ҳиссаҳои “*to*”, он дар баъзе мавридҳо пеш аз масдар ихтисор мешавад. Ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҳои “” пеш аз масдар дар диссертатсия нишон дода шудааст.

Ба ақидаи Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг чунин падида, ки онҳо ҳамчун *the Split Infinitive* муайян карданд, “бештар хоси услуби китобӣ мебошад. Барои исботи фикр забоншиносон ҷумлаи зеринро ҳамчун мисол пешниҳод намудаанд: *Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things*” [3, с. 216].

Дар забони тоҷикӣ масдар аз нигоҳи сохтор ба се гурӯҳи асосӣ: аслий (сода), сохта ва таркибӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадоме дорои хусусиятҳои хоси калимасозӣ ва синтаксисӣ мебошанд.

Масдари аслий ё сода аз асосҳои сода бо пасванди “-ан” сохта мешавад: *хондан, гуфтан, чидан* ва монанди инҳо. Ин навъи масдарҳо дорои хусусиятҳои духӯра – феълӣ ва исмӣ мебошанд:

“...ман мехоҳам пеш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷимаиҳолӣ дода гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад” [34, с. 9].

Дар мисоли овардашуда хусусиятҳои духӯраи масдар дар забони тоҷикӣ ба таври возеҳ аён мегардад. Дар ин мисол масдари “**фаҳмидан**” ҳамчун мубтадои ҷумла баромад карда, бандаки изофии “-и”-ро қабул намудааст, ки ин хосияти сирф исмӣ мебошад. Масдари “**сар кардан**” бошад, дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Ҳамин тавр, масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳу воситаҳои хоси ифода дорад. Масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шакли ибтидоии феъл буда, имконият медиҳад, то амал ё ҳолат бе нишон додани шахс ва замон ифода шавад.

Фасли дуҷуми боби дуҷум “**Категорияи дастурии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” унвон гирифта, дар он категорияҳои замон, намуд ва тарз аз нигоҳи илмӣ баррасӣ шудааст.

Зерфасли якуми фасли дуҷум “**Категорияи замон ва намуд**” ном дошта, дар он роҳҳои ифодаёбии категорияи замон ва намуд баррасӣ гардидааст.

Категорияи замон муносибати амалро ба лаҳзаи нутқ ё замони амали дигар ифода мекунад.

Масдар дар забони тоҷикӣ бо намудҳои мутлақ ва давомнок ҷудо шуда, намуди мутлақи масдар, одатан, ба анҷом расидани амал ва натиҷаи онро ифода мекунад. Амале, ки тавассути масдари намуди мутлақ ифода ёфтааст, ба охир расидани он ё дар лаҳзаи муайян ба анҷом расиданаширо нишон медиҳад:

“Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондари фуруҳта хӯрдааст” [34, с. 44].

Дар ин мисол, масдари “**мурдан**” ҳамчун намунаи барҷастаи масдари намуди мутлақ дар забони тоҷикӣ арзёбӣ мегардад. Ин масдар амалро ифода мекунад, ки аллакай ба охир расидааст ва натиҷаи қатъӣ дорад. Ин амал худуди замони муайян карда, заминаро барои амалҳои баъдинаи “**фуруҳтан**” ва “**хӯрдан**” фароҳам меорад. Масдар дар ин

чумла пас аз пешоянди “*баъд аз*” омада, бандаки изофии “*-u*”- ро қабул намудааст ва, бо ин васила, бо исми “падараш” алоқаманд гаштааст.

Масдарҳо дар забони англисӣ вобаста ба шаклҳои замон ва намуд тағйир меёбанд *to write - to have written, to be written - to have been written*. Аз нуқтаи назари шакл (*нишондиҳандаи to have + сифати феълии замони гузашта*) ва маъно (*қаблан иҷро шудан*) масдарҳои шакли мутлақдошта, намуди мутлақро ифода мекунад. Баръакс, масдарҳои сода бо мавҷуд набудани ин нишондиҳандаи *to have + сифати феълии замони гузашта* ва надоштани мазмуни қаблан иҷрошавӣ тавсиф меёбанд:

“... and that he DID admire her, I already seemed to have obtained proof” [39, с. 262].

Дар чумлаи фавқ қорбасти масдари мутлақ дар шакли “*to have obtained*” ба мушоҳида мерасад. Ин шакли масдар, ки бо ёрии феъли ёрирасони “*to have*” ва сифати феълии замони гузашта сохта шудааст, нишондиҳандаи ба вуқӯ пазируфтани амали “*obtaining proof*” қабл аз амали “*seem*” мебошад.

Ҳамчунин, ҳангоми қорбасти дар баъзе сохторҳои мафъулии хабар, масдар метавонад барои ифодаи амали иҷронашуда хидмат кунад:

1. Дар шаклҳои сифаи шартӣ, масдар бе ҳиссаҳои “*to*” барои ифодаи амале истифода мешавад, ки воқея нест ё иҷро нагардидааст. Ин сохтор, одатан, пас аз феъли ёридиҳандаи “*would*” дар чумлаҳои пайрави шартӣ ба қор меравад:

“I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now” [39, с. 416].

Дар ин мисол ихтисори ҳиссаҳои “*to*” пас аз феъли ёрирасони “*would*” ба ҳолати фарзиявӣ ишора мекунад. Дар ин маврид масдар на амали воқея, балки имконият ё хоҳиши

эҳтимолиеро ифода менамояд, ки ичрои онҳо ба шартӣ муайяне вобаста аст (if he liked).

2. Дар сиғаи шартӣ, масдар пас аз феълҳои модалии *could, might, should* ва *would* бидуни ҳиссаҷаи “**to**” истифода шуда, амалеро ифода мекунад, ки ичро шуданаш имконпазир, эҳтимолӣ ё зарур ба ҳисоб рафта, дар воқеият амалӣ нашудааст. Барои нишон додани амали иҷронашуда дар гузашта, ин феълҳои модалӣ бо масдар дар замони мутлақ, яъне сохтори *have + P.II*, якҷоя истифода мешаванд. Ин навъи корбасти масдар имкон медиҳад, ки гӯянда пушаймонӣ, интиқод ё фарзияҳои ғайривоқеиро дар бораи ҳодисаҳои гузашта ба таври дақиқ баён намояд:

“... *as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind **might have driven** through their casement*” [39, с. 530].

Дар ин мисол дида мешавад, ки масдар дар шакли мутлақ (**Perfect Infinitive**) пас аз феъли модалии “*might*” барои ифодаи амалҳои хидмат мекунад, ки дар гузашта имкони иҷро шуданро доштанд, вале бо кадом як сабабе иҷро нагардидаанд. Дар ин ҷумла сохтори “***might have driven***” эҳтимолияти воқеаеро дар гузашта нишон медиҳад, ки танҳо ҳамчун фарзия ё тасаввур баён шудааст. Дар ин сохтор масдари “*have driven*” бидуни ҳиссаҷаи “**to**” истифода шуда, тобиши маъноии афсус ё тахминро ба вучуд меорад. Ин мисол аз он шаҳодат медиҳад, ки масдари англисӣ дар якҷоягӣ бо феълҳои модалӣ нозуктарин тобишҳои замони ва эҳтимолиро ифода карда метавонад, ки ба воқеияти гузашта марбут буда, дар як сохтори муъҷаз ва мукамал ҷой диҳад.

Ҳамин тавр, категорияҳои замон ва намуд дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воситаҳои асосии ифодаи ҳолати амал ва алоқамандии он бо замон мебошанд. Дар забони тоҷикӣ категорияи замон ва намуд, одатан, тавассути шаклҳои феъл ва пасвандҳо баён мешавад. Дар

забони англисӣ замон ва намуд аксар бо ёрии феълҳои ёрирасон ва шаклҳои феъл (infinitive, -ing, past participle) ифода мешавад. Бо вучуди тафовути воситаҳои дастурӣ, дар забонҳои муқоисашаванда вазифаи асосии категорияҳои замон ва намуд ташкил ва равшан кардани маънои амал маҳсуб меёбад.

Зерфасли дуҷуми фасли дуҷум ҳамчун “**Категорияи тарз**” унвон дошта, дар он ҷӣ гуна ифода ёфтани категорияи тарз дар масдари забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардидааст.

Дар низоми дастурии забони англисӣ категорияи тарз ҷойи маҳсусро ишғол мекунад, зеро ин нишонаи ягонаи сарфӣи феъл ба шумор меравад. Ҳеч як шакли феълӣ – ҷӣ тасрифшаванда ва ҷӣ тасрифнашаванда – берун аз категорияи тарз мавҷуд буда наметавонад. Категорияи мазкур дар заминаи муқобилгузории ду тарз: фоил ва мафъул ташаккул меёбад. Агар амали тавассути масдар ифодаёфта аз ҷониби субъекти мантиқӣ иҷро шавад, тарзи Active (тарзи фоил) истифода мегардад:

“I wished to see Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists” [39, c. 362].

Дар ҷумлаи болозикр масдари “**to see**” – “дидан” дар тарзи фоил ифода ёфтааст. Он нишон медиҳад, ки иҷрокунандаи амал худи мубтадои ҷумла (I) аст. Дар ҷумла масдар ба вазифаи пуркунанда омада, робитаи мустақими субъектро бо амали оянда таъмин менамояд.

Ҳангоми баръакс иҷро шудани амал, масдар дар шакли Passive меояд. Дар низоми категорияҳои сарфӣи забони англисӣ, тарзи мафъули масдар барои ифодаи амале хизмат мекунад, ки шахс ё предмет на иҷрокунанда, балки қабулкунанда, яъне объекти он мебошад:

“It does good to no woman to be flattered by her superior, who cannot possibly intend to marry her” [39, c. 244].

Дар ин мисол сохтори *“to be flattered”* дар шакли мафъул омада, нишон медиҳад, ки амал аз ҷониби шахси дигар (*superior*) ба субъект (*woman*) равона шудааст.

Дар забони тоҷикӣ масдар низ дорои категорияи тарзро мебошад. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объектдоштаи амалро мефаҳмонанд. Масдар дар забони тоҷикӣ бо тарзи фоилу мафъул тақсим шудааст.

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои тарзи фоил ифодагари амали фаъоли субъекти ҷумла буда, ҳангоми гузаранда будани феъл, ин амал мустақиман ба пуркунанда равона мегардад. Дар ин сохтор, вобаста ба дараҷаи муайянии предмет, пуркунандаи бевосита бо пасоянди *“-ро”* ё бидуни он ифода ёфта метавонад. Ин ҳолатро дар мисоли зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

“Ҳар руз як ош пухта, як касро зиёфат кардан кори душвор нест” [36, с. 40].

Дар ин мисол масдари тарзи фоил аз ҷиҳати сохт таркибӣ мебошад. Масдари *“зиёфат кардан”* аз ҷиҳати сохт масдари таркибии номӣ буда, аз исми *“зиёфат”* ва феъли ёридиҳандаи *“кардан”* сохта шудааст.

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ масдарҳои тарзи мафъул дорои сохтори таркибӣ мебошанд ва, маъмулан, дар асоси масдарҳои гузарандаи тарзи фоил бо илова намудани феъли ёридиҳандаи *“шудан”* сохта мешаванд. Ин навъи масдарҳо нишондиҳандаи амале мебошанд, ки ба объект равона шудааст ва дар он иҷрокунандаи амал мавқеи дуоиминдараҷа дошта, диққати асосӣ ба натиҷа ё ҳолати пазируфтаи предмет равона мегардад:

“Падарам дар Соктаре баъд аз фориғ шуданиш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд” [34, с. 76].

Дар мисоли фавқ дида мешавад, ки масдар назар ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар ба категорияи исм мегузарад. Ин хусусияти хоси он имкон медиҳад, то масдар дар таркиби ибораҳои пешояндӣ

вазифаҳои мухталифи ҳолро иҷро кунад. Дар ин ҷумла масдари таркибии “*фориз шудан*” бо қабули бандакҷонишини шахси сеюм (-*аи*) ва пешоянди “*баъд аз*” бораи масдари замони ба вучуд овардааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки масдар дар забони тоҷикӣ на танҳо категорияи феълӣ, балки воситаи асосии ифодаи муносибатҳои мантиқию замонӣ дар услуби бадеӣ ва илмӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамин тарик, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар дорои ду тарз: фоил ва мафъул мебошад, ки дар баробари хусусиятҳои умумӣ, як қатор вижагиҳои хос доранд.

Фасли сеюми боби дуюм “**Таҳлили вазифаҳои наҳвии масдар дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” ном гирифта, дар он вазифаҳои наҳвии масдар дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шудаанд.

Хусусияти асосии масдар дар қобилияти ифодаи муносибатҳои субъектӣ ва касб намудани тобишҳои модаль дар таркиби ибораҳо зоҳир мегардад, ки ин падида ҳангоми қорбасти он дар сохтори ҷумла ба таври равшан аён мешавад. Ин воҳиди забонӣ на танҳо амалро номбар мекунад, балки заминаи муносибати иҷрокунанда ба амал ва дараҷаи зарурӣ ё имконияти онро низ фароҳам меорад. Масдар дар нутқ ҳамчун унсури муҳим амал намуда, маънои пешбинишудаи ғояндаро бо тобишҳои гуногуни мантиқӣ мукамал месозад.

Вазифаҳои наҳви масдар дар ҷумла гуногунранг мебошанд: он дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ё ҳол омада метавонад. Ба ғайр аз ин, масдар ҳамчун ҷузъи номии хабари таркибии номӣ ва феълӣ, инчунин, дар сохтори хабарҳои таркибӣ васеъ истифода мешавад:

“To attack the first is not to assail the last. To pluck the mask from the face of the Pharisee is not to lift an impious hand to the Crown of Thorns” [39, с. 3].

Дар ин чумлаҳо мубтадоҳои **“to attack”** ва **“to pluck the mask”** бо масдар ифода ёфта, дар аввали чумла омадаанд. Ин масдарҳо ҳамчун асоси маъноии чумла баромад карда, амали мучаррадро ҳамчун мафҳум ё ашё муаррифӣ менамоянд. Ин навъи масдарҳо дар забони англисӣ дорои хусусияти духӯра мебошанд: аз як тараф, мисли исм ба вазифаи мубтадо меоянд, аз тарафи дигар, хосияти феълии худро нигоҳ дошта, пуркунандаҳои бевоситаро ба худ тобеъ мекунанд.

Дар масдар, хусусиятҳои номӣ нисбат ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар зоҳир ёфтааст, аз ин рӯ, он ба исм наздик буда, шакли чамъ мегирад ва бо пешоянду пасояндҳо корбурд мешавад. Он, ҳамчунин, бандаки изофии “и” ва бандакчонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ қабул менамояд.

Ҳамин тавр, масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ назар ба дигар шаклҳои тасрифнашаванда дорои бештари хусусиятҳои номӣ мебошад.

Фасли чоруми боби дуюм **“Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо”** номгузори шудааст. Нақши масдар ва чойгоҳи он дар забон дар осори муҳаққиқони забоншинос ба таври васеъ шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Масдар дар ташаккули ибораҳои гуногун фаъолона иштирок менамояд, ки ба чузъ масдар дар таркиби онҳо дигар ҳиссаҳои нутқ низ мушоҳида мешаванд:

“All have not your powers, and it would be folly for the feeble to wish to march with the strong” [41, с. 612].

Тавре ки дар чумлаи мазкур дида мешавад, дар таркиби ибораи масдари **“for the feeble to wish”** сифате истифода гаштааст, ки ба исм гузаштааст, аз ин рӯ, ин ибораро ҳамчун ибораи **“for + исм (ё чонишин) + масдар”** муайян кардан мумкин аст. Ин мисол бори дигар исбот менамояд, ки қолаби **“for + исм/чонишин + масдар”** дорои имкониятҳои васеи луғавӣ буда, дар таркиби он ҳиссаҳои

гуногуни нутқ истифода мешаванд, ки дорoi хусусияти исми ҳастанд.

Таҳқиқи вазифаҳои нахвии масдар нишон дод, ки масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабари таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода омада метавонад.

Бояд қайд кард, ки хусусияти сифатҳои дастурии ҳар як шакли категориявии масдар имконияти истифодаи масдарро дар ҷумла маҳдуд мекунад. Дар диссертатсия ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: “ибораи *for* + исм [ё ҷонишин] + масдар”, “ибораи масдарии объективии предикативӣ” ва “ибораи масдарии субъективии предикативӣ”.

Ҳамин тавр, қайд кардан мункин аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-маъноӣ ва ҳам муносибатҳои нахвиро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдаро талаб мекунад, аз ҷумла, ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

Боби сеюми диссертатсия **“Хусусиятҳои сохторӣ-семантикии сифати феълӣ, герундий ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** номгузорӣ шудааст, ки аз се зербоб иборат мебошад.

Дар фасли аввали боби мазкур, ки **“Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда”** ном дорад, категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ шудаанд.

Зерфасли якуми фасли як ҳамчун **“Таҳлили муқоисавии категорияи замон ва намуди сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** унвон дошта, дар он категорияҳои замон ва намуд дар сифати феълӣ муайян шудааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи замон дар сифати феълӣ мушоҳида мешавад.

Дар забони тоҷикии муосир сифати феълӣ метавонад дар ҳар се замони асосӣ, яъне гузашта, ҳозира ва оянда биеҷд. Хусусияти феълӣ доштани сифатҳои феълӣро маҳз ҳамин мавҷудияти категорияи замон ифода мекунад:

“Дар охириҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтани хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст доштаашро ҷархи осие тарошад, ҷархи тайёр ва ҷархҳои тайёришуданиро ба осиеҳои атроф фурушад” [34, с. 76].

Дар ин ҷумла сифати феълӣи **“тайёришудани”** дар замони оянда ифода ёфта, исми **“ҷархҳо”**-ро муайян мекунад ва ба амале ишора мекунад, ки ҳанӯз воқеъ нашудааст, вале қисми нақшаи иҷрокунандаи амал мебошад.

Дар забони англисӣ замони сифати феълӣ ду намуд: номуайян ва мутлақ дорад.

Дар забони англисии муосир категорияи замон, ҳам дар низоми феълҳо ва ҳам дар низоми сифатҳои феълӣ, ки аслан як шакли феъл (шакли номии феъл) мебошанд, яке аз масъалаҳои баҳсбарангез буда, то ҳол нуқтаи назари мушаххаси муҳаққиқон дар ин бора дида намешавад. Феълҳои забони англисӣ дар се замон - ҳозира (present), гузашта (past) ва оянда (future) ифода меёбанд. Аммо олимоне низ ҳастанд, ки замони оянда дар гузашта (future in past)-ро низ замони алоҳида ба ҳисоб гирифтаанд. Дар робита ба сифатҳои феълӣ ду замонро фарқ мекунанд – сифати феълӣи замони ҳозира (Present Participle) ва замони гузашта (Past Participle). Аммо масъала дар он аст, ки ин сифатҳои феълӣ дар сохтани шаклҳои замонию намудии феъл фаъолна иштирок намуда, масъаларо мураккаб мекунанд. Дар забони англисӣ сифати феълӣ хусусияти замониашро қариб аз даст дода, замонро феълӣ асосӣ ё хабарӣ ифода мекунад.

Дар забони англисӣ сифати феълӣ дорои ду шакл – мафъулӣ ва ғайримафъулӣ мебошад:

“On reaching the bedroom, we heard the voice of Miss Scatcherd” [39, c. 111].

Дар ин чумла сифати феълӣ дар шакли ғайримафъульӣ бо пешоянди **“on”** ҳамроҳ омадааст, ки замони вукуъ пазируфтани амалро мефаҳмонад. Ибораи **“on reaching”** вазифаи ҳоли замонро иҷро намуда, дар аввали чумла мавқеъ гирифтааст.

Ҳамин тавр, сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои категорияи замон ва намуд буда, дар ифодаи онҳо миёни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фарқияти назаррас вучуд дорад.

Дар зерфасли дуҷумлаи фасли якум таҳти унвони **“Роҳҳои ифодаи категорияи тарзи сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар”** мавҷудияти ин категория дар сифати феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян шудааст.

Тарз категорияи дастурии феъл буда, муносибати амалро ба субъект (ичрокунандаи амал) ва предмети амал (объекте, ки нисбат ба он амал анҷом дода мешавад) бо ҷузъҳои асосии номии чумла – мубтадо ва пуркунандаи бевосита ифода мекунад.

Мавҷудияти категорияи тарз ба сифатҳои феълии забони тоҷикӣ ва англисӣ хос мебошад, зеро сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар баробари хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқ, категорияҳои феълро низ доро мебошанд.

Сифатҳои феълии забони тоҷикӣ аз се тарз таркиб ёфта, онҳоро тарзи фоил, тарзи мафъул ва тарзи миёна меноманд.

Тарзи фоили сифатҳои феълӣ бо феълҳои монда низ қорбаст мегардад ва амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект мефаҳмонанд ва ҳеҷ гоҳ объекти бевосита қабул намекунанд:

“Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд” [36, с. 60].

Тарзи мафъули сифатҳои феълӣ бо ёрии феъли “шудан” сохта мешавад ва аломати гузарандагии худро аз даст дода, аломат ва хусусияти объектро ифода мекунад:

“*Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯии саҳни беруни мадраса қушода мешудагӣ мегурифт*” [34, с. 622].

Аз мисоли боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки тарзи фоил асосан аз феълҳои гузаранда сохта шуда, тарзи мафъул бо ёрии илова намудани феълҳои ёридиҳандаи монда, монанди “гардидан”, “гаштан” ва “шудан” сохта мешавад.

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Ба мисли забони тоҷикӣ тарзи фоили сифати феълӣ дар забони англисӣ амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода менамояд, ки ба объекти бевосита равона гардидааст:

“*Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk–silver- white and crystal clear*” [39, с. 312].

Дар ҷумлаи фавқуззикр сифати феълӣи “*Awaking*” дар тарзи фоил қарор дошта, дар ҷумла дар вазифаи ҳоли замон омадааст. Шакли масдари он – “to awake” – бедор кардан; 2) бедор шудан мебошад.

Тарзи мафъули сифати феълӣ амалеро муайян мекунад, ки дар зери таъсири иҷрокунандаи дигар ба ашё ё шахс руҳ медиҳад. Дар забони англисӣ он тавассути феъли “to be” ва сифати феълӣи 2 сохта мешавад:

“*Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself*” [39, с. 413].

Тавре ки дида мешавад дар ин мисол сифати феълӣи “*being pushed*” дар тарзи мафъул ифода ёфта, дар ҷумла ба

вазифаи ҳол омадааст ва дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян намудани муносибати амал ба суъект ва объекти амал категорияи тарз истифода мешавад. Сарфи назар аз он, ки дар ҳарду забонҳо сифати феълӣ ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудаанд, роҳу воситаи ифода категория тарз дар ин забонҳо гуногун сурат мегирад. Ҳамчунин, хусусияти хоси категорияи тарз дар забони тоҷикӣ дар теъдоди он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ дорои се тарз: фоил, мафъул ва миёнаро ташкил медиҳанд. Дар қиёс ба ин сифати феълии забони англисӣ бошад, дорои ду тарзи аввал: фоил ва мафъул буда, дар он тарзи миёна мушоҳида намешавад.

Фасли дуюми боби сеюм **“Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** фарогири масоили назариявӣ ва амалӣ марбут ба вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Дар забоншиносӣ баррасӣ намудани вазифаҳои сифати феълӣ дар таркиби ҷумла ва мавқеи корбурди он зимни тарҷума яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

Бояд тазаққур дод, ки сифати феълӣ мисли сифат шакли чамъ ба худ нагирифта, ҳамчун муайянкунанда дар ибораи изофӣ пас аз муайяншаванда мавқеъ мегирад. Дар сурати ба вазифаи муайянкунанда омадани сифати феълӣ он бандаки изофии “-и” қабул менамояд:

“Агар мо аз роҳи тайкардаи нур аз шебу фарози миллати хеш огоҳии комил медоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мебардоштем, шояд тӯфони офатбори ҷанги граждани, ки ба сари халқи тоҷик омад, чунин ранги фоҷиавӣ намегирифт” [38, с. 5].

Дар мисоли фавқ ду сифати феълиро мушохида намудан мумкин аст, ки дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадаанд ва ба худ бандаки изофии “-и” қабул намудаанд:

Тайкарда – сифати феълии замони гузашта. Аз феъли “*тай кардан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Дар ин ҷо аломати рохро (роҳи тайкарда) шарҳ медиҳад.

Содирнамуда – сифати феълии замони гузашта. Аз феъли таркибии “*содир намудан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Он аломати хатоҳоро (хатоҳои содирнамуда) ифода мекунад.

Сифатҳои феълӣ дар ҷумла ба вазифаи ҳол ва ҳабар низ меоянд.

Дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира (Participle I) вазифаҳои гуногуни нахвиرو иҷро менамояд:

“The fiend pinning down the thief’s pack behind him, I passed over quickly: it was an object of terror” [39, с. 9].

Дар мисоли фавқ сифати феълии ғайримафъулӣ дар таркиби ибораи “*pinning down the thief’s pack*” омадааст, ки дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда, аз ибораи феълии “*to pin down*” таркиб ёфтааст. Дар ин мисол сифати феълӣ барои муайян кардани исми “*the fiend*” қорбурд шудааст.

Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навъи маҳсуси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мебошад, ки хусусиятҳои ҳам феъл ва ҳам сифатро доранд. Он барои тавсифи шахс, ашё ё ҳолат истифода мешавад ва метавонад вазифаҳои гуногуни нахвиرو иҷро кунад.

Фасли сеюми боби сеюм “**Герундий дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ**” номгузорӣ шудааст. Дар ин зерфасл масъалаҳои марбут ба истифодаи герундий мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар низоми феълҳои забони англисӣ герундий яке аз шаклҳои тасрифнашаванда ба шумор рафта, дорои хусусияти хос мебошад. Дар он замоне, ки масдар ва сифати

фeълӣ шаклҳое мебошанд, ки ба забонҳои муосири аврупоӣ хосанд ва герундӣи забони англисӣ ҳамшакли худро танҳо дар забони испанӣ дорад. Вай хусусиятҳои феъл ва исмро ифода мекунад.

Герундӣ бо доштани хусусиятҳои феъл ва исмӣ, аз як тараф, қобилияти қабул намудани пурқунандаи бевоситаро дорад ва аз тарафи дигар, дар ҷумла мавқеи исмро ишғол мекунад. Ин категорияи дастурӣ бо нигоҳ доштани табиати феълии худ, дар сохтори наҳвӣ ҳамон вазифаҳоро иҷро менамояд, ки хоси исм мебошанд.

Ҳамзамон, ин аломатҳои тазоднок имкониятҳои ҷумлаҳои содаро васеъ менамоянд. Маъмулан, герундӣ усули кӯтоҳкардашудаи ифодаи муносибат ба ҳисоб рафта, дар дигар забонҳо бо ҷумлаи пайрав интиқол меёбад.

Дар умум, герундӣ аз дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бо он тафовут дорад, ки дар забони тоҷикӣ шакли мисли он вучуд надорад ва, бинобар ин, ба забони тоҷикӣ бо ёрии ифодаҳои дорои сифати феълӣ ва феъли ҳол тарҷума карда мешаванд.

Хулоса, зимни таҳлили мавод муайян гардид, ки герундӣ дар забони англисӣ шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забони тоҷикӣ ҳамтои худро надорад, аз ин рӯ, он дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

Фасли чоруми боби сеюм **“Хусусиятҳои семантикию дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ”** номгузорӣ шуда, дар он феъли ҳол ва хусусиятҳои маъноӣи дастурии он таҳқиқ гардидааст.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик феъли ҳол амалу ҳолатро мефаҳмонад, ки он ҳамчун нишонаи феъли асосӣ шакл мегирад. Феъли ҳол ҳолати иловагии ба феъли асосӣ пайрав бударо низ ифода карда, он бар эзоҳи феълҳои ҳам тасрифнашаванда ва ҳам тасрифнашаванда корбурд мешавад:

*“Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт ва ман бошам, пояк зада **гирякунон** ва **фарёдзанон** «меравам-меравам» гӯён нола мекардам” [34, с. 19].*

Инчунин, феъли ҳол мисли зарфҳо дар мансубии калимаҳо тағйир наёфта, он дорои вижагиҳои феъл ва зарф мебошад. Ин аст, ки онро зарфи феълӣ ҳам мегӯянд. Дар ин росто, дар забони тоҷикӣ феъли ҳол танҳо як шакли махсус дорад, ки онро феъли ҳоли замони ҳозира меноманд.

Чи тавре ки дар боло қайд гардид, забоншиносони тоҷик хусусияти дугонаи шаклҳои якуми сифатҳои феълии замони гузашта ва замони ҳозираи муайяно ба назар гирифта, онҳоро сифатҳои феълӣ-феъли ҳол номидаанд. Дар ҳақиқат, ин шаклҳо ҳамчун ҳол фаровон кор фармуда мешаванд ва ба хусусиятҳои феълиҳои худро дар ҳамин вазифа ҳам зоҳир мекунанд, лекин ин шаклҳоро ҳеҷ гоҳ аз сифатҳои феълӣ қандан мумкин нест, зеро онҳо аслан ва таърихан сифати феълӣ буданд.

Ҳамин тавр, дар зербоби мазкур вижагиҳои маъноӣ дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи маъноӣ дастурӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ қорбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ташкил мекунад.

ХУЛОСА

Хулоса, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл воҳидҳои луғавию дастурии мебошанд, ки дар баробари маъноӣ амалу ҳолат боз аломатҳои исму сифатро доро мебошанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забоншиносии англис, инчунин, шаклҳои ғайрипредикативии феъл ё ғайрихабарии феъл низ меноманд, зеро онҳо дар ҷумла вазифаи нахвӣ хабарӣ содаро иҷро карда наметавонанд. Танҳо дар ҳолати қабул қардани пасвандҳои шахсу шумора шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба таркиби хабар дохил шуда

метавонанд. Дар сурати дохил шудан ба таркиби хабар онҳо аз қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл баромада, ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл шомил мешаванд.

Тавре ки аз ин гуфтаҳо бармеояд, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табиати мураккаб дошта, дар ҳар як забон вижагиҳои хоси худро доро мебошанд, ки барои забонмӯзон монеа ва мушкилотро ба вучуд меоранд. Омӯзиши муқоисавии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба муайян кардани вижагиҳои умумӣ ва хоси ин шаклҳо муосидат намуда, мушкилоти мавҷударо дар омӯзиш ва таълими онҳо баргараф менамояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дар роҳу воситаҳои ифодабӣ ва ташаккули шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои умумӣ ва хос мушоҳида мешаванд.

Дар забони англисӣ дар таснифоти шаклҳои ғайритафсирии феъл фикру ақидаи забоншиносон гуногун мебошад. Бархе аз онҳо се намуд: герундий, сифати феълӣ, масдар ва баъзеи дигар чор намуди онҳоро: герундий, сифати феълии яқум, масдар ва сифати феълии дуҷум чудо намудаанд [7-М].

Шакли тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ бо ёрии масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ифода карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши мавод, мақсаду вазифаҳои гузошташуда ва таҳлили мисолҳо чунин муайян карда шуд:

1. Дар забонҳои мавриди назар масдар дорои хусусиятҳои феъл ва исм мебошад, ки дар забони тоҷикӣ миқдори онҳо назар ба забони англисӣ бештар мебошад [2-М];

2. Дар забони англисӣ масдар шакли луғавии феъл маҳсуб ёфта, нишондиҳандаи он ҳиссаҷаи “to” ба ҳисоб меравад. Ҳангоми ифодаи калимаҳо дар фарҳангҳои забони

англисӣ шакли масдари феъл нишон дода шуда, дар онҳо ҳиссаҳои “to” оварда намешавад [2-М];

3. Дар забони тоҷикӣ масдар аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи илова кардани морфемаи “-ан” сохта шуда, дар баъзе мавридҳо ин морфема ихтисор мешавад;

4. Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти навъи хоси мухтасар ба назар мерасад, ки дар он морфемаи “-ан” ихтисор карда шуда, ҳамчун масдари мухтасар ё ноқис маъмул аст. Ин навъи масдар, асосан, баъди шакли тасрифии феъли “хостан” мавриди истифода қарор мегирад [6-М];

5. Дар забони англисӣ ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҳои “to” инҳо мебошанд: дар таркиби шаклҳои аналитикии феъл, баъди баъзе феълҳои модалӣ, дар саволҳои ифодакунандаи тааҷҷуб, дар таркиби қолабҳои нахвийи пуркунандаи мураккаб ва амсоли инҳо [2-М];

6. Дар забонҳои муқоисашаванда масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва ҷузъи номии хабари таркибӣ меояд [1-М];

7. Дар забони тоҷикӣ масдар дорои шакли ҷамъ мебошад, ки ин хосият ба масдари забони англисӣ хос нест;

8. Масдар дар забони тоҷикӣ бандаки изофии “-и”, бандакҳои ифодакунандаи шахсу шумора ва пасоянди “-ро” қабул мекунад ва, ҳамчунин, он бо пешояндҳои истифода мегардад, ки ин ҳолатҳо дар забони англисӣ ба назар намерасанд;

9. Дар забонҳои муқоисашаванда мавҷудияти категорияи тарз дар масдар ба назар мерасад, ки он фарогири ду шакли категориявист: тарзи фоил ва тарзи мафъул;

10. Дар забони англисӣ масдар дорои категорияи тартиб мебошад, ки дар натиҷаи муқобил гузоштани шакли мафъули ва ғайримафъулии он амалӣ мегардад;

11. Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад [7-М];

12. Дар забони англисӣ ду шакли сифати феълӣ: Participle 1 ва Participle 2 вучуд дорад;

13. Дар забони тоҷикӣ шумораи бештари навъҳои сифати феълӣ, аз ҷумла, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян, оянда муқаррар шудааст;

14. Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудааст, ки он дар забони англисӣ дида намешавад. Бо вучуди ин, роҳу воситаи интиқоли онҳо вучуд дорад [5-М];

15. Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ дорои категорияи замон, намуд ва тарз мебошад;

16. Сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар ба вазифаи муайянкунанда қорбаст мешавад [7-М];

17. Дар забони англисӣ байни сифати феълӣ ва герундий фарқияти қалон ба ҷашм мерасад;

18. Сифати феълӣ хусусиятҳои сифат ва герундий вижагӣҳои исмро бештар доро мебошанд, аз ин рӯ, сифати феълӣ ҳамчун муайянкунанда бо муайяншаванда дар алоқаи ҳамроҳӣ қарор мегирад ва герундий бошад, дар вазифаи муайянкунанда бо исм тавассути пешояндҳо алоқаманд мешавад [7-М];

19. Герундий метавонад бо ҷонишинҳои соҳибӣ ҳамроҳ қорбаст шавад, ки ин ҳолат дар сифати феълӣ тамоман ба назар намерасад. Ҳамчунин, дар ифодаи соҳибият герундий бо исм тавассути “-s” алоқаманд қарда мешавад;

20. Сифати феълии 2 дар ҷумла ба вазифаи хабар омада метавонад. Ҳамчунин, ин шакли тасрифнашавандаи феъл дорои маънои мафъул мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Зимни омӯзиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ) тавсияҳои зерин ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд, зимни тадриси машғулиятҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи назариявии забони англисӣ, грамматикаи амалии забони англисӣ, типологияи муқоисавӣ, грамматикаи назариявӣ ва амалии забони тоҷикӣ, инчунин, зимни таҳқиқи шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл мавриди амал қарор гирад;

2. Ҳангоми дучор омадан бо мушкилоти ҷудо кардан ва муайян кардани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони соҳа метавонанд натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун раҳнамо барои бартараф намудани ин гуна мушкилот истифода намоянд;

3. Маводди диссертатсиरो метавон дар таҳияи маводди илмӣ ва илмӣ-методӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ ва баррасии масъалаҳои мухталифи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода намуд;

4. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд зимни омода намудани мутахассисони забоншинос, омӯзгорони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, ҳамчунин, дар фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ метавонанд ҳамчун тавсияҳои мушаххаси амалӣ истифода шаванд;

5. Таҳқиқоти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ) маълум намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи забоншиносӣ, махсусан, забоншиносии муқоисавӣ то ба имрӯз омӯхта

нашудаанд, аз ин рӯ, онҳо пажӯҳиши амиқ ба ҳаматарафаро тақозо менамоянд;

6. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур нишон доданд, ки новобаста аз мавҷудияти пажӯҳишҳои анҷомёфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он дар муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва чудо кардани он аз ҳамдигар забонмӯзон душворӣ мекашанд ва чунин пажӯҳишҳо барои ошкор сохтани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мусоидат менамоянд;

7. Маводди мазкур метавонанд зимни муайян намудани мушкилоти тарҷумаи шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонанд мавриди қорбод қарор гиранд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

А). Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ибодова, С.М. Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Кӯлоб, 2022. – №3 (28). – С. 36-44.

[2-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71.

[3-М]. Холиқзода, М.З., Ибодова С.М. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогикӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №1 (53). – С. 45-53.

Б). Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[4-М]. Ибодова, С.М. Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040). – Кӯлоб, 2022. – Ҷ.2. – С. 100-102.

[5-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди

конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалии забони модарӣ” ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С. Айнӣ). – Душанбе, 2023. – С. 51-54

[6-М]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиноӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ”. – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

[7-М]. Ибодова, С.М. Вазифаҳои асосии синтаксисии масдар дар истифодаи ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон, аспирантону докторантон ва магистрантони Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, “Масъалаҳои мубрами филологияи англис”. – Душанбе, 2024. – С. 62-65.

**МИНИСТАРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК 809.155.0+802.0 (81+81.2)

**ИБОДОВА САЙЁХАТ МАХМАДУЛЛОЕВНА
НЕСПРЯГАЕМЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА В
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА
ОСНОВЕ НАУЧНЫХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени доктора
философии (PhD), доктор по специальности 6D021300 –
Языкознание (6D021320 – Типологическая и
контрастивная лингвистика)

Душанбе - 2026

Диссертация выполнена на кафедре языкознания и сравнительной типологии факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

Научный руководитель: **Джамshedов Парвонахон** – доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана

Официальные оппоненты: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – доктор филологических наук, доцент, ректор Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе

Рахимзода Мухаммадназар Сафар – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общеуниверситетского английского языка Таджикского национального университета

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни**

Защита диссертации состоится 4-го июля 2026 года, в 13:00 на заседании диссертационного совета 6Д.КOA-117 в Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, зал учёного совета, e-mail: havas3001@mail.ru; тел.: (+992) 882-89-17-17).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода и на сайте www.dbz.tj.

Автореферат разослан “___” _____ 2026 г.

Научный секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук,
доцент

 Сохибназарзода Х.Т.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ И УСЛОВНЫХ ОБОЗНАЧЕНИЙ

ВАК – Высшая аттестационная комиссия Республики

Таджикистан

диссер. – диссертация

др. – другие

канд. – кандидат

с. – страница

т.п. – тому подобное

т.д. так далее

филол. – филологических

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена изучению неспрягаемых форм глаголов в таджикском и английском языках на основе научных и художественных произведений.

Актуальность темы исследования. Сравнительное языкознание, представляющее собой систематическое изучение языков с целью выявления их специфических и общих черт, имеет давнюю историю. Еще в раннем Средневековье видные таджикские мыслители, подчеркивая специфические особенности языка дари (таджикского языка), путем сравнения выявляли его сходства и различия с арабским языком.

Как известно из научных источников, А. Сино с юных лет прекрасно знал арабский язык. Именно в результате этих усилий и стараний в области лингвистики он смог без каких-либо препятствий сравнить системы гласных арабского и персидского языков в своем научном труде “Махаридж-уль-хуруф”. В этот же период среди ученых уже велись языковые сравнения, в частности, сравнение персидско-таджикского языка с арабским языком. Эта традиция и по сей день не утратила своей ценности среди ученых.

С развитием общества и науки и техники растет и потребность людей в языковых навыках. Теперь грамматику таджикского языка сравнивают не только с арабским, но и с русским, английским, немецким, французским, китайским, итальянским и другими языками. Также принятие и реализация “Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30.08.2019г. №438)” предусмотрено всестороннему и обширному изучению этих языков, в которой подразумевается сравнительное изучение

таджикского языка с русским и английским языками. Также Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании в Маджлиси Оли Республики Таджикистан (28.12.2024) подчеркивал: “В условиях стабильного развития международного сотрудничества и расширения интеграции Таджикистана в мировое сообщество день ото дня возрастает спрос на специалистов, хорошо владеющих иностранными языками, в том числе русским и английским” [32]. Эти слова ещё раз побуждают нас уделить особое внимание вопросу подготовки профессиональных специалистов по иностранным языкам.

Одним из важных вопросов сравнительного языкознания является сравнительное изучение морфологических систем языков. Глаголы, их семантические признаки и категории занимают особое место в морфологии языка, они с древних времен являются предметом исследовательского внимания.

Стоит отметить, что в таджикском языкознании существует множество научных работ, сравнивающих глагол с другими языками. Настоящая диссертационная работа посвящена конкретному исследованию неспрягаемых форм глагола - инфинитиву и причастию в таджикских и английских языках. Также в данной диссертации выявлены семантико-грамматические особенности герундия в английском языке и способы его выражения в таджикском языке. Вместе с тем рассмотрено деепричастие в таджикском языке, а способы его выражения в английском языке проанализированы на основе переводных произведений. Неспрягаемые формы глагола представляют собой обширную тему. Эта тема признана одной из самых актуальных в лингвистических исследованиях.

Значимость изучения данной темы исследования заключается в том, что неспрягаемые формы глагола

занимают особое место в глагольной системе любого языка. Они существенно отличаются от неспрягаемых форм благодаря своим уникальным характеристикам, включая их функции в грамматическом строе языка, а также имеют некоторые свойства, присущие именным частям речи. В то же время неспрягаемые формы глагола в составе синтаксических единиц в каждом языке имеют специфические особенности, которые создают немало проблем при переводе.

Поэтому выявление общих и отличительных черт употребления неспрягаемых глаголов в разных языках считается одной из наиболее актуальных проблем современного сравнительного языкознания.

Степень изученности темы. Имеется много сведений об истории изучения глагола и его форм в таджикском языке. Наука о морфологии, называемая в таджикском языке сарф, имеет очень давнюю историю в таджикском языкознании. Впервые о классификации слов на части речи дана информация в трудах Абуали ибн Сины “Мантик” (логика) и “Донишнома” (энциклопедия). Абуали ибн Сина делит все части речи на **ном (имена), куниш (действия) и зарф (наречия)** и отмечает: «Каждое слово бывает муфрад (единичный) или ном (существительное), либо куниш (действие), либо харф (буквой). На арабском ном (имя) называется исм (существительное), и разве что синтаксисты называют «**куниш**» (действие) **фъъл** (глаголом), а ученые логики – словом. Исм и калима – оба имеют полное значение». Если кто-то спросит - киро дидӣ? (кого увидел?), ответ будет Зайдро (Зайда). Ответ будет полным. А если кто-то спросит - Зайд **чӣ кард**? (Зайд что сделал?) – ответ будет: **Бирафт** (ушёл). Ответ будет полным [27, с. 34]. Абуали ибн Сине удаётся мастерски показать категорию глагола, особенно категорию времени.

То есть, можно с полной уверенностью сказать, что Ибн Сина уделял серьезное внимание вопросам языкознания и дал подробные сведения о **фeyл** (**куниш**) (глаголе - действии) еще в X веке. Другим ученым, занимавшимся изучением таджикских глаголов, является Ходжа Хасана Нисори, который в своем труде «Чахор Гулзор» (четыре цветника) предоставил информацию по многим вопросам языкознания. По мнению Ходжа Хасана Нисори, слова также делятся на три части **фeyл** (**глагол**), **исм** (существительное), **харф** (буква). Нисори даёт **фeyл** (глаголу) следующее определение: “**Фeyл** (глагол) – это слово, которое понимается в трех временах, т.е. мозй (прошедшее), хол (настоящее) и истикбол (будущее), ср.: кард (сделал), мекунад (делает) и хоҳад кардан (делать) и гуфт (говорил), мегӯяд (говорит) и хоҳад гуфт (будет говорить) – от гуфтан (говорить)” [22].

Стоит отметить, что глагол в таджикском языке является одной из самых сложных частей речи. Его всестороннее изучение и исследование требует от исследователя больших усилий. До сих пор ряд ученых в области морфологии (сарф) утверждали, что в последние годы решаются вопросы глагольной системы таджикского языка. Следует отметить, что глагольная система таджикского языка достаточно сложна и интересна, и русскоязычные лингвисты также напрямую обращались к этой теме и исследовали этот вопрос. Например, В.С. Расторгуева, А.А. Керимова А.А. [1964 г.], А.З. Розенфельд [1954 г.] и другие представили свои ценные исследования научным кругам.

Также о глаголе таджикского языка дана очень подробная информация в книге “Грамматика современного таджикского языка” [1985 г.].

Профессор П. Джемшедов [1973г.; 1989г.] сравнивает глагол таджикского языка с английским языком.

Также исследователь И.Б. Мошеев сравнивал русские глаголы с таджикскими и подчеркивал, что: “Исследователи, изучавшие таджикские глаголы, отметили, что формы и структуры глагола в таджикском языке очень богаты и разнообразны” [21, с. 3]. В своей диссертации Мошев И.Б. рассматривал глагол как часть речи и анализировал различные вопросы, связанные с глаголом, такие как структура глагола, формы действительного и страдательного залога, страдательные глаголы, времена глаголов и т.п. в таджикском и русском языках.

Сравнение глагола таджикского языка с другими языками (английским, немецким, французским, китайским и др.) началось с 60-70-х гг. прошлого столетия. Ученые, такие как П. Джемшедов [1973г.; 1974г.; 1984г.; 1989г.; 1998г.], Н. Хамроалиев [1979г.], В.Д. Гогошидзе [1985г.], А. Мамадназаров [2001г.; 2011г.; 2015г.], К.Усмонов [2010г.; 2015г.], Г.Т. Кулматова [2022г.], С. Джаматов [2013 г.; 2016г.], Холикзода А. (Тошов А.Ю.) [2013г] и другие рассматривали различные аспекты глагола таджикского языка в сопоставлении с английским языком.

Хотя существует много таджикских лингвистов, которые изучают причастие, деепричастие и инфинитив и их сравнение с английским языком, до настоящего времени в языкознании не проводилось сравнение неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках, что считается одним из самых актуальных вопросов в сравнительном языкознании.

Вместе с тем, неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках на материале на основе научных и художественных произведений не подвергались глубокому и всестороннему исследованию

Связь исследования с научными программами (проектами) и темами. Проблемы настоящего

исследования тесно связаны с учебными программами высших учебных заведений и научными темами.

Выводы, полученные в результате исследования, могут внести вклад в дальнейшее развитие учебных программ по языкознанию и переводоведению.

Диссертация подготовлена в рамках научного направления кафедры языкознания и сопоставительной типологии факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки и реализации “Программы развития государственного языка на 2020-2030 года в Республике Таджикистан”, а также “Государственной программы усовершенствования преподавания и изучения русского и английского языков на период до 2030 года”.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель исследования – выявление семантических и грамматических особенностей неспрягаемых форм глагола путем сопоставления в таджикском и английском языках на основе материалов научных и художественных произведений.

Задачи исследования. В соответствии с установленной целью были реализованы следующие задачи.

– всесторонний анализ теоретических аспектов изучения неспрягаемых форм глаголов в таджикском и английском языках;

- исследование места глагола в системе частей речи указанных языков;

- изучение неспрягаемых глагольных форм и их особенностей в современной лингвистике;

–на основе научных источников рассмотреть неспрягаемые формы глаголов в таджикском и английском языках;

– провести научный анализ, обсудить и уточнить структурные и семантические характеристики инфинитива, а также определить его употребление в исследуемых языках;

– изучение грамматической категории инфинитива в английском языке.

– изучение грамматических функций инфинитива в предложениях в сравнительном языковом анализе;

– определение места инфинитива в образовании словосочетаний в рассматриваемых языках;

– выявить в сравнительной перспективе особенности причастия в рассматриваемых языках;

– обзор грамматических категорий причастия в таджикском и английском языках;

– изучение функций причастия в таджикских и английских предложениях;

– анализ специфических особенностей герундия в английском языке и способов его выражения в таджикском языке;

– исследование семантических и грамматических особенностей деепричастия в таджикском языке и способов его выражения в английском языке.

Объект исследования. Объектом исследования являются лексические единицы, такие как неспрягаемые формы глаголов в таджикском и английском языках, и способы их выражения.

Предметом исследования является сравнительный анализ и способы выражения неспрягаемых форм глаголов на основе литературных и художественных текстов в таджикском и английском языках.

Теоретические основы исследования. В настоящей диссертации использованы основы, теоретический опыт отечественных и зарубежных ученых, таких как М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирницкий, Б.А. Ильиш, И.П.

Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов, А. Мирзоев и др.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в современном таджикском языкознании выявлены неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках на основе научных и художественных произведений.

Также впервые в диссертации научно обосновано положение причастия и деепричастия в современном таджикском языке.

В результате анализа исследовательских источников были изучены неспрягаемые формы глаголов в оригинальном тексте и его переводах на таджикский и английский языки, а также с научной точки зрения рассмотрены методы и средства их перевода. В диссертации впервые в современном таджикском языкознании также анализируется и обсуждается целесообразность использования неспрягаемых глагольных форм в изучаемых языках, а также показаны способы использования их эквивалентов в художественном переводе.

Положения, выносимые на защиту.

На защиту выносятся следующие положения:

1. На основе изучения научных материалов и исследовательских источников выявлены теоретические основы изучения глаголов и их инфинитивных форм в таджикском и английском языках, что и было представлено вниманию широкой аудитории.

2. Анализ общности и структурных особенностей форм инфинитивного глагола (инфинитива, его употребления в роли обстоятельства и в настоящем времени) в языках, подлежащих сравнительному изучению, может послужить фундаментом для развития сравнительного языкознания;

3. В инфинитивных формах таджикских и английских глаголов имеются общие черты с точки зрения значения и категории, но имеются различия в их структуре. Определено, что настоящее время и причастие настоящего времени образуются по-разному в таджикском и английском языках, и что эти способы и приемы словообразования имеют исторические основы и сформировались в разные периоды истории рассматриваемых языков;

4. Причастие настоящего времени и деепричастие настоящего времени имеют разные синтаксические функции в двух сравниваемых языках, и определение их общих черт и различий имеет большое значение в науке сравнительного языкознания. При переводе литературных произведений некоторые неразборчивые формы в переводе делаются явными, а другие заменяются их эквивалентами, что обусловлено историческим процессом развития языка и развитием лексического состава сопоставляемых языков.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что выводы и теоретические положения диссертации могут быть использованы в дальнейших исследованиях по сравнению неспрягаемых форм таджикских глаголов с другими языками. Также достижения диссертации будут полезны для развития языкознания, сравнительного языкознания, практической грамматики, теоретической грамматики, теории и практики перевода. Также, практическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования служат практическим руководством для специалистов по переводу. В работе рассматриваются способы и средства выражения неспрягаемых глагольных форм в таджикском и английском языках, демонстрируя их общие и специфические особенности. Также в диссертации

показаны способы переноса несклоняемых глагольных форм из таджикского языка в английский и наоборот, что послужит руководством для специалистов в области лингвистики и перевода.

Также материалы, выводы и результаты диссертации могут быть использованы при разработке и чтении лекционных курсов по сопоставительной типологии языков и переводоведению, при преподавании специальных курсов для студентов, магистрантов, докторантов (PhD) и специалистов для написания выпускных квалификационных работ по теме перевода и переводоведения, а также при составлении учебников и учебно-методических пособий.

Степень достоверности результатов исследования.

Степень достоверности рассматриваемой исследовательской работы подтверждается точностью данных, достаточностью исследовательского материала, обработкой результатов исследования, объемом публикаций, проведением научных диссертационных исследований. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретических и сравнительных исследований. Кроме того, достоверность результатов диссертации обеспечивается применением сравнительно-прикладного, синхронно-сопоставительного и историко-сопоставительного методов, способствующих правильному использованию приемов, способов и особенностей перевода неспрягаемых форм глагола с языка оригинала на язык перевода, что важно для ученых в области языкознания, сравнительно-исторического, типологического и сопоставительного языкознания и переводоведения.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему “Неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках на

основе научных и художественных произведений” соответствует шифру специальности, утвержденному Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан 6D021300 – Языкознание (6D021310 – Типологическая и контрастивная лингвистика).

Личный вклад соискателя ученой степени заключается в том, что впервые в таджикском языкознании, на основе многочисленных художественных произведений, автор подвергает научному изучению и рассмотрению тему неспрягаемых форм глагола, выявив их сходство и различие в структуре и употреблении в сравниваемых языках. Собранный автором теоретический и практический материал весьма ценен и вносит весомый вклад в решение ряда существующих проблем в таджикском языкознании и переводоведении. Также еще одним вкладом автора является то, что он на протяжении многих лет самостоятельно занимался изучением и исследованием неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках, опираясь на основе научных и художественных произведений, писал научные статьи в этой области, а также выступал с докладами на различных научных конференциях. Вместе с тем, исследователь самостоятельно собрал исследовательский материал, проанализировал предложения из художественной литературы и определил способы передачи неспрягаемых форм глагола; всё это соответствует целям и задачам и получено автором самостоятельно.

Апробация и внедрение результатов диссертации.

Диссертация подготовлена на кафедре языкознания и сопоставительной типологии факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Основные положения диссертации были представлены в виде научных докладов

и выступлений на конференции Кулябского государственного университета имени А. Рудаки под названием “Эмомали Рахмон – Лидер и покровитель таджиков мира” (2021 г.), научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов Кулябского государственного университета имени А. Рудаки по итогам научно-исследовательской работы в 2021 году и задачам на 2022 год, посвященной объявлению 2022-2026 годов “Годами развития промышленности” и “Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук» (2020-2040 гг.) (2022 г.), республиканской научно-теоретической конференции, посвященной “Международному дню родного языка” и реализации “Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года” (ТГПУ имени С.Айни, 2023 г.), международная научно-практическая конференция “Актуальные проблемы переводоведения: теория и методы исследования “непереводимости” (ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2024 г.).

Диссертация обсуждена и представлена к защите на кафедре языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки (Протокол №8/1, от “19” марта 2026 г.).

Публикации по теме диссертации. Основное содержание диссертации опубликовано в 7 научных статьях, в том числе в 3 статьях в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и в 1 учебном пособии.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, 3 глав, 15 разделов и подразделов, заключения, рекомендаций по

практическому использованию результатов исследования, списка литературы и публикаций по теме диссертации.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Введение в диссертационное исследование представляет собой комплексный обзор научного аппарата диссертации и научно и методологически обосновано.

Первая глава диссертации озаглавлена **“Теоретические основы исследования непрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках”** и состоит из трех разделов.

Первый раздел называется **“Рассмотрение места глагола в системе частей речи рассматриваемых языков”** и анализирует положение глагола в системе частей речи с научной точки зрения.

Важно подчеркнуть, все глаголы классифицируются на две основные группы по месту их употребления. Первую категорию составляют глаголы, подлежащие спряжению, причем в таджикском языке при спряжении глаголов важную роль играют глагольные и предикативные личные окончания. В английском языке вспомогательные глаголы и окончания со значением времени особенно важны при спряжении глаголов. Только в настоящем неопределенном времени в третьем лице единственного числа английские глаголы принимают окончание – s –, которое, наряду со временем, также указывает на лицо и число.

В рассматриваемых языках глаголы обладают различными свойствами в зависимости от своего значения и сферы своих грамматических отношений. Именно благодаря разнообразию форм, залогов и различных вариантов глагола, а также особенностям их грамматической связи, определяются субъектно-объектные отношения внутри предложения и словосочетания. Непереходные и переходные глаголы, прямые и косвенные,

действительный и страдательный залоги составляют именно эту часть глагола.

Другая важная особенность глагола заключается в том, что совокупность его спрягаемых форм выражает грамматические отношения. То есть различные глагольные структуры, помимо лексического значения, передают грамматические оттенки, включая связь между субъектом и объектом (подлежащим и дополнением).

Носители таджикского и английского языков используют будущее время для обозначения действия, которое произойдет в будущем, а время действия указывается с помощью различных наречий.

Таким образом, глаголы в таджикском и английском языках выражают действия и состояния и имеют свои общие и специфические характеристики. Особенности таджикских и английских глаголов проявляются в их категориях лица, числа, времени, формы, залога и наклонения, и он занимает важное место в структуре языка.

Второй раздел первой главы называется **“Анализ неспрягаемых форм глагола и их специфические особенности в современном языкознании”** и включает обзор неспрягаемых глагольных форм в современной лингвистике.

В большинстве языков глаголы классифицируются как спрягаемые или неспрягаемые глаголы. Спрягаемые формы глагола изменяются по лицам, числам, временам и наклонениям, принимая различные окончания. В случае если глаголы не спрягаются, они относятся к группе неспрягаемых форм глагола.

В таджикском языке имеется сложная система глагольных форм, основу которых составляют следующие 4 группы глаголов:

1) Спрягаемые формы глагола. “Эти глагольные формы претерпевают изменения по лицам и числам, а также

имеют залог, вид, время, наклонение и прочие категории глагола. Спрягаемые формы также именуется личными формами глагола” [8, с. 66].

2) Инфинитив. Эта глагольная форма обладает характеристиками залога, вида и другими грамматическими признаками глагола. Например, непереходность, переходность, прямая и косвенная направленность действия и т. д.

3) Причастие. Эта неспрягаемая форма глагола, наряду с выражением таких грамматических категорий, как залог, время и вид, одновременно выполняет и функции прилагательного.

4) Дееспричастие. Эта глагольная форма обладает категорией вида. Совокупность этих форм образует сложную систему глагола современного таджикского литературного языка, в которой две глагольные основы (основа настоящего времени и основа прошедшего времени) считаются их важнейшими компонентами.

В английском языке для обозначения неспрягаемых форм глагола часто используются термины “специальные”, “непредикативные” или “безличные”. Мы полагаем, что термины “неспрягаемые” и “несклоняемые” более уместны для описания соответствующих глагольных форм в английском языке, чем определения типа “специальные” или “безличные”. Использование термина “именная форма”, несмотря на отражение двойственной природы глагола, противоречит его базовому грамматическому понятию.

В английском языке инфинитив, причастие и герундий классифицируются как неспрягаемые формы глагола. Тот факт, что они могут употребляться в составе сложных дополнений (в объектном падеже) или в сослагательном наклонении, подчеркивает их специфику и отличие от личных форм.

Неспрягаемые формы глагола чаще всего функционируют как часть предложения, что обычно характерно для частей речи, но они также связывают с собой другие части предложения, что характерно для глаголов.

Также в данном подразделе изучаются и обсуждаются теории отечественных и зарубежных лингвистов о неспрягаемых несклоняемых формах глаголов, научно обосновывается их вклад в обсуждение темы.

При самостоятельном употреблении неспрягаемых форм действие, которое они выражают, может не относиться к конкретному лицу или предмету, а может употребляться в общем и постоянном смысле.

Таким образом, на основе изучения и обзора большого количества материала стало ясно, что неспрягаемые формы глагола в сравниваемых языках с грамматической точки зрения употребляются реже, чем другие формы глагола, что обосновывается в данном подразделе с помощью конкретных примеров.

В третьем разделе первой главы под названием **“Обзор научной литературы по неспрягаемым формам глаголов в таджикском и английском языках”**, анализируются источники, исследующие различные вопросы, связанные с глаголом и его неспрягаемыми формами.

Сопоставительное изучение неспрягаемых форм глагола способствует выявлению их общих и специфических черт в языках разной системы, а выявление этих черт устраняет ряд проблем в процессе их изучения.

Следует отметить, что в современном языкознании неспрягаемые формы глагола в таджикском языке специально не изучены в сравнении с английским языком. В современном языкознании ряд аспектов таджикского языка изучен в сравнении с таджикским языком. В

частности, таджикский исследователь Г.Н. Расулова в рамках своей исследовательской работы “Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках” [25] рассмотрел различные аспекты глагола в таджикском и английском языках и на этой основе выявил лексические, семантические и инструктивные особенности инфинитива и инфинитивных глаголов.

В таджикском и английском языках глагольная система делится на самостоятельные и вспомогательные глаголы в зависимости от их семантических особенностей и функции в предложении. Количество категорий вспомогательных глаголов в таджикском языке богаче, чем в английском. В английском языке существует четыре неспрягаемые формы глагола, а в таджикском — три формы неспрягаемых глаголов. В таджикском языке герундий отсутствует. В системе неспрягаемых форм глаголов английского языка деепричастие не встречается.

В обоих сопоставляемых языках спрягаемые формы глагола обладают категориями лица и числа. Временные парадигмы в таджикском и английском языках формируются аналитически (с помощью вспомогательных глаголов) и синтетически (путем аффиксации). При этом английская глагольная система характеризуется активным использованием союзов и предлогов, что менее свойственно таджикскому языку.

Неспрягаемые формы глаголов не изменяются по лицам и числам в обоих языках, что представляет собой общую черту такого типа таджикских и английских глаголов.

Специфические черты обнаруживаются в количестве и виде неспрягаемых форм глагола в исследуемых языках. В таджикском языке система неспрягаемых форм глагола ограничена тремя единицами: инфинитивом, причастием настоящего времени и деепричастием настоящего времени.

В английском же языкознании классификация данных форм остается дискуссионной, однако традиционно принято выделять инфинитив, причастие и герундий.

Таким образом, несмотря на проделанную работу по сравнительному изучению глагола и его грамматических категорий, ряд аспектов остаются нерешенными, требующими глубоких и всесторонних исследований.

Вторая глава диссертации называется **“Структурно-семантические особенности инфинитива и его место в сопоставляемых языках”** и состоит из 4 подразделов.

Первый раздел второй главы озаглавлен **“Инфинитив как начальная форма глагола в таджикском и английском языках”**, и его вопросы научно обоснованы.

В таджикском и английском языках инфинитив признаётся неспрягаемой формой глагола и его исходной словарной единицей, выполняющей функцию названия действия или состояния. Эта грамматическая категория выражает процесс физической и умственной деятельности: *давидан – to run* (бегать), *гуфтан – to say* (говорить), *нешвоз гирифтан – to meet* (встречать), *навшитан – to write* (писать), *дидан – to see* (видеть), *кор кардан – to work* (работать), *шунидан – to listen* (слушать), а также состояния и ситуации как действие: *хобидан – to sleep* (спать), *гашитан – to walk* (гулять/ходить), *дӯст доштан – to love* (любить), *сабзидан – to grow* (расти). Кроме того, наряду с тем, что инфинитив является начальной формой глагола, он считается его неспрягаемой формой. Стоит отметить, что инфинитив представляет действие без указания на лицо, число и время, выражая основную суть движения или состояния

Благодаря своим глагольным и именным особенностям, инфинитив подчиняет себе различные части речи посредством разных средств связи – изофета, префиксов и суффиксов, а также порядка слов.

Формальным показателем инфинитива выступает безударная частица “to”, которая лишена собственного лексического значения. Несмотря на её статус основного грамматического маркера, в ряде синтаксических конструкций данная частица перед инфинитивом опускается. Случаи опущения частицы “to” наглядно показаны в диссертации.

Выдающиеся лингвисты, такие как Л.С. Бархударов и Д.А. Штелинг определили это лингвистическое явление как «the Split Infinitive», оно больше присуще книжному стилю. Для подтверждения мысли языковеды приводят следующее предложение как пример: “*Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things*” [3, с. 216].

В таджикском языке инфинитив по своей структуре делится на три основные группы: коренные (простые), производные и составные, каждая из которых обладает своими словообразовательными и синтаксическими особенностями.

Исконный или простой инфинитив образуется от простых основ с помощью суффикса “-ан”: *хондан* (читать), *гуфтан* (говорить), *чидан* (собирать) и им подобных. Этот вид инфинитивов обладает двойственной природой – глагольной и именной:

“...ман мехоҳам пеш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷумаиҳолӣ дода гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад” [34, с. 9].

В приведенном примере наглядно проявляется двойственная природа инфинитива в таджикском языке. В данном примере инфинитив “**фаҳмидан**” выступает в роли подлежащего предложения и принимает изафетную связку “-и”, которая характерна именно существительному.

Инфинитив *“сар кардан”* служит в предложении в качестве дополнения.

Таким образом, инфинитив является неопределенной формой глагола и имеет специфические способы и средства выражения в таджикском и английском языках. Инфинитив в таджикском и английском языках является начальной формой глагола, которая позволяет выражать действие или состояние без указания лица и времени.

Второй раздел второй главы называется **“Грамматическая категория инфинитива в таджикском и английском языках”**, и в нем рассматриваются категории времени, формы и образа действия с научной точки зрения.

Первый подраздел второго раздела называется **“Категория времени и вида”** и в нем рассматривается способы выражения категорий времени и вида.

Категория времени выражает отношение действия к моменту речи или времени другого действия.

В таджикском языке инфинитив имеет две формы: абсолютную и продолженную. Абсолютная форма инфинитива обычно указывает на завершение действия и его результат. Действие, выраженное абсолютным инфинитивом, указывает на его завершение или завершение в определенный момент:

“Баъд аз мурдани падараиш замини ба мерос мондаро фурухта хурдааст” [34, с. 44].

В данном примере инфинитив **“мурдан”** (умирать/смерть) рассматривается как яркий образец инфинитива совершенного вида в таджикском языке. Этот инфинитив выражает действие, которое уже завершилось и имеет окончательный результат. Данное действие определяет временные границы и создает основу для последующих действий – **“фурухтан”** (продать) и **“хурдан”** (есть). В этом предложении инфинитив стоит

после предлога “*баъд аз*” (после) и принимает изафетное окончание “-и”, тем самым связываясь с существительным “*падараш*” (его отец).

Инфинитивы в английском языке изменяются в зависимости от времени и формы: *to write - to have written, to be written - to have been written*. По форме (показатель *to have* + глагол прошедшего времени) и по значению (*свершено ранее*) имеется член перфектной формы и время представляет собой перфектную группу. Но член, не имеющий четкой формы, характеризуется отсутствием показателя *to have* + *причастия прошедшего времени* и значения свершения заранее.

“...and that he DID admire her, I already seemed to have obtained proof” [39, с. 262].

В вышеуказанном предложении наблюдается использование перфектного инфинитива в форме “*to have obtained*”. Эта форма инфинитива, образованная при помощи вспомогательного глагола “*to have*” и причастия прошедшего времени (Past Participle), указывает на то, что действие “*obtaining proof*” произошло до действия, выраженного глаголом “*seem*” (казаться).

Кроме того, при использовании в некоторых пассивных конструкциях сказуемого, инфинитив может служить для выражения невыполненного действия:

1. В формах условного наклонения инфинитив без частицы “*to*” используется для выражения действия, которое не является реальным или не было реализовано. Эта структура обычно употребляется после вспомогательного глагола “*would*” в придаточных предложениях условия:

“*I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now*” [39, с. 416].

В данном примере опущение частицы “*to*” после вспомогательного глагола “*would*” указывает на гипотетическую ситуацию. В этом случае инфинитив

выражает не реальное действие, а потенциальную возможность или желание, реализация которых обусловлена определенным условием (например, *if he liked*).

2. В условном наклонении инфинитив после модальных глаголов *could, might, should* и *would* используется без частицы **“to”** и выражает действие, которое считалось возможным, вероятным или необходимым, но фактически не было реализовано. Чтобы показать невыполненное действие в прошлом, эти модальные глаголы используются вместе с инфинитивом в перфектной форме *have + P.II*. Такое употребление инфинитива позволяет говорящему точно выразить сожаление, критику или нереальные предположения о событиях прошлого:

*“... as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind **might have driven** through their casement” [39, с. 530].*

В данном примере видно, что инфинитив в форме перфекта (**Perfect Infinitive**) после модального глагола *“might”* служит для выражения действий, которые могли совершиться в прошлом, но по какой-то причине не были реализованы. В этом предложении конструкция *“might have driven”* указывает на вероятность события в прошлом, представленного лишь как предположение или догадка. В данной структуре инфинитив *“have driven”* используется без частицы **“to”**, создавая смысловой оттенок сожаления или допущения. Этот пример свидетельствует о том, что английский инфинитив в сочетании с модальными глаголами способен выражать тончайшие временные и модальные нюансы, относящиеся к прошлой действительности, облекая их в лаконичную и совершенную структуру.

Таким образом, категории времени и вида в английском и таджикском языках выступают основными средствами выражения характера действия и его связи с временным планом. В таджикском языке категории времени и вида обычно выражаются через глагольные формы и аффиксы. В английском же языке время и вид чаще всего передаются при помощи вспомогательных глаголов и глагольных форм (*infinitive, -ing, past participle*). Несмотря на различия в грамматических средствах, в сопоставляемых языках основной функцией категорий времени и вида является организация и уточнение смыслового содержания действия.

Второй подраздел второго раздела озаглавлен **“Категория вида”** и рассматривает, как категория вида выражается в инфинитиве таджикского и английского языков.

В грамматической системе английского языка категория залога занимает уникальное положение, являясь универсальным морфологическим признаком глагола. Ни одна глагольная форма — личная или неличная — не функционирует вне залоговых отношений. Данная категория базируется на оппозиции активного (действительного) и пассивного (страдательного) залогов. Если действие, передаваемое инфинитивом, исходит от логического субъекта, используется форма *Active*:

“I wished to see Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists” [39, с. 362].

В вышеупомянутом предложении инфинитив **“to see”** – “дидан” употреблён в активном залоге. Он указывает на то, что исполнителем действия является само подлежащее предложения (I). В данном предложении инфинитив выступает в функции дополнения, обеспечивая прямую связь субъекта с будущим действием.

В случаях, когда действие направлено на сам субъект, инфинитив употребляется в форме пассивного залога (Passive). В системе морфологических категорий английского языка пассивная форма инфинитива служит для выражения действия, при котором лицо или предмет является не исполнителем, а реципиентом, то есть его объектом:

*“It does good to no woman **to be flattered** by her superior, who cannot possibly intend to marry her” [39, с. 244].*

В данном примере конструкция **“to be flattered”** использована в форме страдательного залога. Она показывает, что действие направлено со стороны другого лица (*superior*) на субъект (*woman*).

В таджикском языке инфинитив также обладает категорией залога. Залоги выражают различные отношения действия к субъекту и объекту. В таджикском языке инфинитив подразделяется на активный (действительный) и пассивный (страдательный) залого.

В таджикском языке инфинитивы в действительном залоге выражают активное действие субъекта предложения. Если глагол является переходным, это действие направляется непосредственно на дополнение. В данной структуре, в зависимости от степени определенности предмета, прямое дополнение может выражаться с послелогом **“–ро”** или без него. Это явление можно наблюдать в следующем примере:

*“Ҳар руз як ош пухта, як касро **зиёфат кардан** кори душвор нест” [36, с. 40].*

В данном примере инфинитив действительного залога является составным по своей структуре. Инфинитив **“зиёфат кардан”** (угощать/устраивать пир) по строению представляет собой именной составной инфинитив, образованный из существительного **“зиёфат”** (угощение) и вспомогательного глагола **“кардан”** (делать).

В грамматической системе таджикского языка инфинитивы страдательного залога имеют сложную структуру и, как правило, образуются на базе переходных инфинитивов действительного залога путём добавления вспомогательного глагола “шудан” (становиться/быть). Этот вид инфинитива указывает на действие, направленное на объект, при котором исполнитель действия занимает второстепенную позицию, а основное внимание уделяется результату или состоянию, принятому предметом:

*“Падарам дар Соктаре баъд аз **фориз шуданиш** аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд” [34, с. 76].*

В вышеприведённом примере видно, что инфинитив, в отличие от других неспрягаемых форм глагола, чаще переходит в категорию имени существительного. Эта характерная особенность позволяет инфинитиву выполнять различные функции обстоятельства в составе предложных оборотов. В данном предложении составной инфинитив “**фориз шудан**” (освободиться/закончить) в сочетании с местоименным суффиксом третьего лица (-*аш*) и предлогом “*баъд аз*” (после) образует инфинитивный оборот времени. Этот случай показывает, что масдар в таджикском языке является не только глагольной категорией, но и основным средством выражения логико-временных отношений в художественном и научном стилях.

Так, в таджикском и английском языках инфинитив имеет два залога – действительный и страдательный, которые наряду с общими чертами имеют ряд специфических особенностей.

Третий раздел второй главы под названием “**Анализ синтаксических функций инфинитива в таджикских и английских предложениях**” посвящен определению синтаксических функций инфинитива в таджикских и английских предложениях.

Главная особенность инфинитива проявляется в его способности выражать субъектные отношения и приобретать модальные оттенки в составе словосочетаний, что отчетливо обнаруживается при его использовании в структуре предложения. Эта языковая единица не только называет действие, но и создает основу для выражения отношения исполнителя к действию, а также степени его необходимости или возможности. Инфинитив выступает важным элементом речи, дополняя намеченное значение высказывания, говорящего различными логическими оттенками.

Синтаксические функции инфинитива в предложении многообразны: он может выступать в роли подлежащего, дополнения, определения или обстоятельства. Кроме того, инфинитив широко используется как именной компонент составного сказуемого (именного и глагольного), а также в структуре сложных модальных предикатов:

“To attack the first is not to assail the last. To pluck the mask from the face of the Pharisee is not to lift an impious hand to the Crown of Thorns” [39, с. 3].

В данных предложениях подлежащие *“to attack”* и *“to pluck the mask”* выражены инфинитивом и стоят в начале предложения. Эти инфинитивы выступают в качестве смысловой основы предложения, представляя абстрактное действие как понятие или предмет. Данный тип инфинитива в английском языке обладает двойственной природой: с одной стороны, подобно существительному, они выполняют функцию подлежащего, а с другой — сохраняют свои глагольные свойства, подчиняя себе прямые дополнения.

У инфинитива именные признаки выражены сильнее, чем у других неспрягаемых форм глагола, поэтому он близок к существительному: принимает форму множественного числа и употребляется с предлогами и

послелогоми. Кроме того, он принимает изафетный показатель “-и” и лично-притяжательные энклитические местоимения.

Таким образом, инфинитив в таджикском и английском языках обладает бóльшим количеством именных характеристик по сравнению с другими неличными формами.

Четвертый раздел второй главы называется “**Роль инфинитива в образовании словосочетаний**”.

Роль инфинитива и его место в языке подробно изложены и объяснены в трудах лингвистических исследователей.

Инфинитив принимает активное участие в формировании различных словосочетаний, в составе которых, помимо самого масдара, наблюдаются и другие части речи:

“All have not your powers, and it would be folly for the feeble to wish to march with the strong” [41, с. 612].

Как видно из данного предложения, в составе инфинитивного оборота “*for the feeble to wish*” использовано прилагательное, перешедшее в разряд существительных (субстантивированное); следовательно, данный оборот можно определить, как структуру “*for + существительное (или местоимение) + инфинитив*”. Этот пример еще раз доказывает, что конструкция “*for + существительное/местоимение + инфинитив*” обладает широкими лексическими возможностями, и в её составе используются различные части речи, обладающие признаками существительного.

Анализ синтаксических функций инфинитива позволил установить, что инфинитив может выступать в роли подлежащего, определения, обстоятельства, а также как компонент составного сказуемого.

При этом отмечается, что реализация синтаксического потенциала инфинитива детерминирована его категориальными свойствами. Особое внимание в работе уделено таким структурным типам, как инфинитивная конструкция с предлогом *for*, объектный и субъектный инфинитивные комплексы

Таким образом, можно выделить, что инфинитив в таджикском и английском языках обладает рядом уникальных структурно-семантических и грамматических характеристик. Это определяет необходимость дальнейшего изучения отдельных аспектов, в частности детального анализа его использования в словосочетаниях.

Третья глава диссертации называется **“Структурно-семантические особенности причастий, герундия и деепричастий в таджикском и английском языках”** и состоит из трех подразделов.

Первый раздел этой главы называется **“Обзор категории причастие в сопоставимых языках”** и рассматривает описательные категории качества глагола в сравниваемых языках.

Первый подраздел первого раздела называется **“Сравнительный анализ категории времени и вида причастия в таджикском и английском языках”**, в котором определены категории времени и вида.

В таджикском и английском языках в причастии наблюдается наличие категории времени.

В современном таджикском языке причастие может употребляться во всех трёх основных временах: прошедшем, настоящем и будущем. Именно наличие категории времени выражает глагольную природу причастий:

“Дар охирҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтан хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст доштаашро

чархи осие тарошад, чархи тайёр ва чархҳои тайёришуданиро ба осиеҳои атроф фурӯшад” [34, 76].

В данном предложении причастие “*тайёришудани*” употреблено в форме будущего времени; оно определяет существительное “*чархҳо*” (колёса) и указывает на действие, которое ещё не совершилось, но является частью намерения исполнителя.

В английском языке причастие имеет две формы: неопределённую и перфектную.

В современном английском языке категория времени – как в системе глаголов, так и в системе причастий, которые, по сути, являются формой глагола (именной формой глагола), — выступает одним из наиболее спорных вопросов, и единая точка зрения исследователей на этот счёт до сих пор отсутствует. Глаголы английского языка выражаются в трёх временах: настоящем (present), прошедшем (past) и будущем (future). Однако существуют учёные, которые выделяют “будущее в прошедшем” (future in the past) как отдельное время. Применительно к причастиям различают два времени: причастие настоящего времени (Present Participle) и причастие прошедшего времени (Past Participle). Но сложность заключается в том, что эти причастия активно участвуют в образовании видовременных форм глагола, что усложняет проблему. В английском языке причастие практически утратило свой временной характер, и время выражается основным или личным глаголом.

В английском языке причастие имеет две формы.

“On reaching the bedroom, we heard the voice of Miss Scatcherd” [39, с. 111].

В этом предложении причастие использовано в несовершенной форме вместе с предлогом “*on*”, который указывает на время совершения действия. Сочетание “*on*

reaching” употреблено в настоящем времени и стоит в начале предложения.

Таким образом, причастие в таджикском и английском языках имеет категории времени и вида, и в их выражении между таджикским и английским языками имеется существенная разница.

Во втором подразделе первого раздела под названием **“Способы выражения категории залога причастия в рассматриваемых языках”** определяется наличие данной категории в причастии таджикского и английского языков.

Залог является грамматической категорией глагола, выражающей отношение действия к субъекту (исполнителю действия) и предмету действия (объекту, по отношению к которому совершается действие) с основными именными компонентами предложения — подлежащим и прямым дополнением.

Наличие категории залога присуще причастиям таджикского и английского языков, поскольку причастие в рассматриваемых языках является неспрягаемой формой глагола и наряду с признаками именных частей речи имеет также категории глагола.

Причастия таджикского языка имеют три залога: действительный залог, страдательный залог и средний залог

Действительный залог причастия также выражается переходными глаголами и обозначает действие и состояние как признак субъекта и никогда не принимает прямое дополнение:

“Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва мекунонидан” [36, с. 60].

Причастия страдательного залога образуются от причастий действительного залога с помощью глагола “шудан”. В этом случае причастия теряют свой переходный

характер. Они обозначают признак предмета, являющегося объектом действия:

“Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯйи сахни беруни мадраса қушода мешудагӣ мегирифт” [34, 622].

Из вышеприведенного примера можно сделать вывод, что активный залог образуется преимущественно от переходных глаголов, в то время как пассивный залог формируется при помощи вспомогательных глаголов состояния, таких как “гардидан”, “гаштан” и “шудан”.

В английском языке причастие также имеет две формы: действительный залог и страдательный залог.

Как и в таджикском языке, причастие настоящего времени в английском языке выражает состояние бытия как показатель субъекта, направленный на прямой объект:

“Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk–silver– white and crystal clear” [39, с. 312].

В этом предложении причастие **“Awaking”** стоит в действительном залоге и в предложении выполняет обстоятельство времени. Его инфинитивной формой является – “to awake” – бедор кардан (разбудить); 2) бедор шудан (разбудиться).

Страдательный залог причастия определяет действие, совершаемое под влиянием другого исполнителя на предмет или лицо. В английском языке оно образуется с помощью глагола “to be” и причастия 2:

“Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself” [39, с. 413].

Как видно, в этом примере причастие **“being pushed”** выражено в страдательном залоге, выполняет функцию обстоятельства в предложении и расположено в начале предложения.

Так, в таджикском и английском языках категория образа действия используется для определения отношения

действия к субъекту и объекту действия. Несмотря на то, что в обоих языках настоящее причастие определяется как неопределенная форма глагола, способ и средства выражения этой категории в этих языках различны. Специфика категории стили в таджикском языке также отражается в ее многообразии.

В таджикском языке отглагольные прилагательные имеют три формы: активную, пассивную и среднюю. Для сравнения, в английском языке глагольная форма имеет две основные формы: активную и пассивную, а средняя форма отсутствует.

Второй раздел третьей главы под названием “**Анализ функций причастия в таджикских и английских предложениях**” охватывает теоретические и практические вопросы, связанные с функциями причастий в таджикских и английских предложениях.

В языкознании рассмотрение функций причастия в составе предложения и его позиции при переводе считается одним из важнейших вопросов.

Следует отметить, что причастие, подобно прилагательному, не принимает форму множественного числа и в качестве определения в изафетной конструкции располагается после определяемого слова. В случае выполнения функции определения причастие принимает изафетное окончание “-и”:

“Агар мо аз роҳи тайкардаи нур аз шебу фарози миллати хеш огоҳии комил медоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мебардоштем, шояд тӯфони офатбори ҷанги граждани, ки ба сари халқи тоҷик омад, ҷунин ранги фоҷиавӣ намегирифт” [38, с. 5].

В вышеприведённом примере можно наблюдать два причастия, которые в предложении выполняют функцию определения и в их составе наблюдается изафетный показатель “-и”:

Тайкарда — причастие прошедшего времени. Образовано от глагола “*тай кардан*” (пройти/преодолеть) и суффикса “-а”. В данном контексте оно характеризует признак пути (пройденный путь).

Содирнамуда — причастие прошедшего времени. Образовано от составного глагола “*содир намудан*” (совершить) и суффикса “-а”. Оно выражает признак ошибок (совершенные ошибки)».

В английском языке причастие настоящего времени (Participle I) имеет разные синтаксические функции.

“*The fiend pinning down the thief’s pack behind him, I passed over quickly: it was an object of terror*” [39, с. 9].

В вышеприведённом примере неперфектное причастие употреблено в составе оборота “*pinning down the thief’s pack*”. В предложении оно выполняет функцию определения и образовано от фразового глагола “*to pin down*”. В данном случае причастие используется для описания существительного “*the fiend*”.

Причастия в таджикском и английском языках представляют собой особые глагольные формы, обладающие признаками как глагола, так и прилагательного. Они используются для описания лица, предмета или состояния и могут выполнять различные синтаксические функции.

Третий раздел третьей главы озаглавлен “**Герундий в английском языке и способы её выражения в таджикском языке**”. В этом разделе обосновывается положение герундия в предложении.

В системе глаголов английского языка герундий считается одной из неспрягаемых форм и обладает специфическими особенностями. В то время как инфинитив и причастие являются формами, характерными для современных европейских языков, английский герундий

имеет аналогичную форму только в испанском языке. Он выражает признаки как глагола, так и существительного.

Герундий, обладая свойствами глагола и существительного, с одной стороны, способен принимать прямое дополнение, а с другой – занимает в предложении позицию существительного. Данная грамматическая категория, сохраняя свою глагольную природу, выполняет в синтаксической структуре те же функции, которые характерны для существительного.

В то же время эти контрастные знаки расширяют возможности простых предложений. Герундий обычно считается сокращенным способом выражения отношений, а в других языках он передается придаточным предложением.

В целом герундий отличается от других инфинитивных форм глагола тем, что в таджикском языке нет аналогичной формы, и поэтому он переводится на таджикский язык с помощью выражений с глагольным качеством и настоящим временем.

В заключение, в ходе анализа материала было определено, что герундий в английском языке является неспрягаемой формой глагола и не имеет прямого соответствия в таджикском языке, поэтому в таджикском языке он передаётся различными способами.

Четвертый раздел третьей главы называется **“Семантические и грамматические особенности деепричастия в таджикском языке”**, где анализируются семантические и грамматические особенности деепричастия.

В современном таджикском литературном языке деепричастие выражает действие или состояние, которое выступает в качестве признака основного глагола. Деепричастие также выражает дополнительное состояние, сопутствующее основному глаголу, и употребляется для

пояснения как спрягаемых, так и неспрягаемых форм глагола:

*“Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт ва ман бошам, пояк зада **гирякунон** ва **фарёдзанон** “меравам-меравам” гӯён нола мекардам” [34, с. 19].*

Кроме того, деепричастие, подобно наречиям, не изменяет свою форму и обладает признаками как глагола, так и наречия. Именно поэтому его также называют отглагольным наречием. В связи с этим в таджикском языке деепричастие имеет только одну специальную форму, которую называют деепричастием настоящего времени.

Как уже упоминалось выше, таджикские ученые-лингвисты, учитывая двойственную природу первых форм причастий прошедшего и настоящего определенного времени, назвали их сифатҳои феълӣ-феъли ҳол (причастиями-деепричастиями). В самом деле, эти формы продуктивно используются как обстоятельство и в этой функции демонстрируют свои характеристики глагола-обстоятельства, но эти формы никогда не могут быть отделены от причастий, поскольку изначально и исторически они причастиями.

Таким образом, в данном подразделе на основе исследовательских материалов и источников были рассмотрены семантические и грамматические особенности настоящего времени в таджикском языке и было определено, что настоящее время широко употребляется в таджикском языке с семантической и грамматической точки зрения и занимает особое место в языке.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Неспрягаемые формы глагола – это лексические и грамматические единицы, которые, помимо значения действия и состояния, имеют также признаки существительного и прилагательного.

Неспрягаемые формы глагола в английском языкознании также называют непредикативными, так как они не способны выполнять функцию простого сказуемого в предложении. Лишь при добавлении суффиксов лица и числа такие формы могут использоваться в составе сказуемого. Когда они становятся частью сказуемого, их уже относят к категории спрягаемых форм глагола, и таким образом они утрачивают признаки неспрягаемых форм.

Как видно из этих утверждений, неспрягаемые формы глагола сложны по своей природе и имеют свои уникальные особенности в каждом языке, что создает препятствия и проблемы для изучающих язык. Сопоставительное изучение неспрягаемых форм глагола позволяет выявить общие и специфические черты этих форм и устранить имеющиеся проблемы в их изучении и преподавании.

В английском и таджикском языках общие и специфические черты наблюдаются также в способах и средствах выражения и образования неспрягаемых форм глагола.

В английском языке лингвисты расходятся во мнениях относительно классификации неспрягаемых форм глагола. Некоторые из них различают три вида: герундий, причастие и инфинитив, в то время как другие различают четыре типа: герундий, причастие 1, инфинитив, причастие 2 [7-А].

Неспрягаемые формы глаголов в таджикском языке включают инфинитив, причастие и деепричастие.

В ходе изучения, определения целей и задач темы исследования, а также анализа представленных образцов выявлено следующее.

1. В рассматриваемых языках инфинитив обладает характеристиками как глагола, так и существительного, причем в таджикском языке эти черты выражены в большей степени, чем в английском [2-А];

2. В английском языке инфинитив полагается лексической формой глагола, а его показателем является частица “to”. При представлении слов в англоязычных словарях указывается неопределённая форма глагола, и частица “to” не приводится [2-А];

3. В таджикском языке инфинитив формируется от основы глагола в прошедшем времени с помощью добавления морфемы “-ан”, которая в некоторых ситуациях может быть сокращена;

4. В таджикском языке наблюдается особый тип сокращения, в котором морфема “-ан” сокращается, в такой форме инфинитив известен как сокращенный или с недостатком. Этот тип инфинитива в основном стоит после спрягаемой формы глагола “хостан” [6-А];

5. В английском языке частица “to” сокращается в следующих случаях: в аналитических формах глагола, после некоторых модальных глаголов, в вопросах, выражающих удивление, в сложных синтаксических моделях сложного дополнения и т. п. [2-А];

6. В сопоставляемых языках инфинитив употребляется в предложении в функции подлежащего, дополнения и именной части сказуемого [1-А];

7. В таджикском языке инфинитив может принимать форму множественного числа, что является особенностью, отсутствующей в английском языке;

8. В таджикском языке инфинитив принимает изафетное окончание “-и”, а также окончания, обозначающие лицо и число, и послелог “-ро”. Помимо этого, он применяется с предлогами, что не является характерным для английского языка;

9. В сравнительных языках категория залога инфинитива представлена двумя формами: активным (действительным) и пассивным (страдательным) залогами;

10. В английском языке инфинитив характеризуется категорией времени, которая выражается через противопоставление перфектной и неперфектной форм

11. В таджикском и английском языках существует использование причастий [7-А];

12. В английском языке существуют две формы причастия: первое (Participle 1) и второе (Participle 2);

13. В таджикском языке насчитывается множество различных типов глаголов, включая формы прошедшего времени, настоящего, настояще-будущего, а также определённого настоящего и будущего времени;

14. В таджикском языке деепричастие рассматривается как неспрягаемая форма глагола, чего нет в английском языке. Однако существуют методы для их перевода. [5-А];

15. В таджикском языке причастие имеет категорию времени, вида и залога;

16. Причастие в рассматриваемых языках употребляется в функции определения [7-А];

17. В английском языке причастие имеет категорию залога. В нем имеются два залога: действительный залог и страдательный залог;

18. Причастие обладает признаками прилагательного, а герундий - существительного, поэтому причастие как определитель находится с определяемым в отношениях примыкания, а герундий, выполняя функцию определения, связывается с существительным посредством предлогов [7-А];

19. Герундий может употребляться с притяжательными местоимениями, что не характерно для причастий. Кроме того, при выражении притяжательности герундий соединяется с существительным через окончание “-s”.

20. Причастие 2 в предложении может выполнять функцию сказуемого. Кроме того, эта форма глагола, которая не спрягается, обладает объектным значением.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

При изучении неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках на основе научных и художественных произведений для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. Результаты исследования могут быть использованы при преподавании теоретического и практического языкознания, в частности, сравнительного языкознания, теоретической грамматики английского языка, практической грамматики английского языка, сравнительной типологии, теоретической и практической грамматики таджикского языка, а также при изучении спрягаемых и неспрягаемых форм глагола.

2. При возникновении трудностей с различением и определением особенностей неспрягаемых глагольных форм, специалисты данной области могут опираться на результаты исследования как на руководство для их преодоления.

3. Полученный материал может быть применен при создании научных и научно-методических трудов, специализированных энциклопедий, а также при изучении различных аспектов неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках;

4. Результаты диссертационного исследования могут быть использованы в качестве конкретных практических рекомендаций при подготовке лингвистов, преподавателей таджикского и английского языков, а также в научно-исследовательской деятельности исследователей в области языкознания, особенно сравнительного языкознания;

5. Исследование неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках на основе на основе

научных и художественных произведений показало, что ряд аспектов языкознания, особенно сравнительного, остается до сих пор недостаточно изученным. Это указывает на необходимость более глубокого и комплексного анализа в данной области;

6. Результаты данного исследования продемонстрировали, что, несмотря на существование работ, посвященных глаголам, их спрягаемым и неспрягаемым формам, изучаемые языки сталкиваются с трудностями в определении неспрягаемых форм и их различении. Подобные исследования способствуют выявлению специфических черт неспрягаемых форм глагола;

7. Данный материал может быть полезен для выявления проблем при переводе спрягаемых формы глагола и неспрягаемых формы глагола на таджикский и английский языки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

А). Научные материалы:

1. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – М. Л.: «Наука», 1964. – 105 с.
2. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1960. – 425 с.
3. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1973. – 325 с.
4. Бархурдаров, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: «Высшая школа», 1975. – 156 с.
5. Беляева, М.А. Грамматика английского языка [Текст] / М.А. Беляева. – М., 1973. – 260 с.
6. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст]. – М.: “Высш. Школа”, 1983. – 383 с.
7. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] / Г.Н. Воронцова. – М., 1960. – 250 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. [Матн] – Душанбе: Дониш, 1985. – 358с.
9. Джамshedов, П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 176 с.
10. Джамshedов, П. Сопоставительный анализ английских глагольных форм разряда Continuous и таджикского, муайян [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе: Маориф, 1973. – 177 с.
11. Жигадло, В.Н. Современный английский язык [Текст] / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. – М., 1956. – 360 с.
12. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии: Қисми 1: Лексикология, фонетика ва морфология / Дар зери

- тахрири проф. Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450с.
13. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии: Қисми 2: Синтаксис / Дар зери таҳрири проф. Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 230с.
 14. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – 290 с.
 15. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – М.: «Высшая школа», 2008. – 384 с.
 16. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: «Юнвес Лист», 2000. – 367 с.
 17. Клобуков, Е.В. Рецензия: Межкатегориальные связи в грамматике / Под ред. А.В. Бондарко, М.Д. Воейковой, Н.А. Козинцевой. – СПб., Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996. 231с. //ВЯ, 1997. – № 6. – С. 121-129.
 18. Корнеева, Е.А. Грамматика английского языка в теории и практике [Текст] / Е.А. Корнеева. – СПб., 2000. – 448 с.
 19. Лайонз, Д. Введение в теоретическую лингвистику [Текст]/ Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
 20. Левицкий, Ю.А. От высказывания к предложению. От предложения к высказыванию / Ю.А. Левицкий. – Пермь: Пермский университет, 1995. -196 с.
 21. Мошеев, И. Сопоставительная типология русского и таджикского языков [Текст] / И. Мошеев. – Душанбе, 1991. – 230 с.
 22. Нисорӣ, Х.Ҳ. Чаҳор гулзор [Матн] / Х.Ҳ. Нисорӣ. – Душанбе, 1998. –116 с.
 23. Плахотная, Ю.И. Theoretical grammar of the English language. Теоретическая грамматика английского языка:

- учебное пособие / Ю.И. Плахотная. – Санкт-Петербург: РГГМУ, 2021. – 102 с.
24. Расторгуева, В.С. Система таджикского глагола. [Текст] / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова. – М.: «Наука», 1978, – С. 124.
25. Расулова, Г.Н. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках: диссер. канд. филол. наук. [Текст] / Г.Н. Расулова. – Душанбе, 2016. – 181 с.
26. Розенфельд, А.З. Глагол [Текст] / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 79 с.
27. Сино, А. Осори мунтахаб. Чилди I (иборат аз 10 чилд) [Матн] / А. Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 477 с.
28. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 440 с.
29. Храковский, В.С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (Опыт анализа) / В.С. Храковский // ВЯ, 1990. – № 5. – С. 16-18.
30. Яacobсон, Р. Язык и бессознательное. Значение лингвистических универсалий для языкознания / Р. Яacobсон // Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С. 184-198.

Б). Словари

31. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ [Матн] / А.Мамадназаров. – Душанбе: “Эр-граф”, 2011, – 1015 с.

В). Интернет-ресурсы

32. Эмомалӣ, Раҳмон. Мулоқот бо зиёиён. 19. 03.2008 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
33. Эмомалӣ, Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2024. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/49225>

Г). Источники примеров

34. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксиияи илмии ЭМТ, 2009. – 680 с.
35. Айнӣ, С. Одина. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2014. – 192 с.
36. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2011. – 156 с.
37. Бронте, Ш. Ҷен Эйр: Роман / Ш. Бронте. – Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. – 412 с.
38. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. Иборат аз чаҳор китоб. – Душанбе: “Ирфон”, 2009. – 704 с.
39. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte. – L., 1999. – 496 p.
40. Emomali, Rahmon. The Tajiks in the Mirror of History: From the Aryans to the Samanids / Emomali Rahmon. – London, 2001. – 272 p.
41. Voynich, E.L. The Gadfly / E.L. Voynich, 1900. — 368 p.

II. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

А). Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. **Ибодова, С.М.** Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Вестник Кулябского государственного университета имени Абуаддуллох Рудаки. Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки. – Куляб, 2022. – №3 (28). – С. 36-44.
- [2-А]. **Ибодова, С.М.** Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71.
- [3-А]. Холиқзода, М.З., **Ибодова, С.М.** Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, **С.М. Ибодова** // Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук. – Душанбе, 2024. – №1 (53). – С. 45-53.

Б). Статьи в других сборниках:

- [4-А]. **Ибодова, С.М.** Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Материалы научно-теоретической конференции профессоров, преподавателей и студентов о результатах научно-исследовательской работы в 2021 году и задачах на 2022 год, посвященной объявлению 2022-2026 годов «Годами промышленного развития» и «Двадцатью годами изучения и развития естественных, точных и математических наук» (2020-2040). – Кулоб, 2022. – Ч.2. – С. С.100-102.
- [5-А]. **Ибодова, С.М.** Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Материалы

Республиканской научно-теоретической конференции, посвященной «Международному дню родного языка» и реализации «Государственной программы повышения качества преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» (ГНТО имени С. Айни). – Душанбе, 2023. – С.51-54

[6-А]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы переводоведения: теория и методы исследования «непереводимости»» (24.12.2024, ТМУИЯ им. С. Улугзода). – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

[7-А]. Ибодова, С.М. Вазифаҳои асосии синтаксисии масдар дар истифодаи ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Материалы научно-практической конференции профессоров и преподавателей, аспирантов, докторантов и магистрантов Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, “Актуальные вопросы английской филологии”. – Душанбе, 2024. – С. 62-65.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Ибодова Сайёҳат Маҳмадуллоевна дар мавзуи “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ)”, ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ) пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: феъл, вижагиҳои сарфии феъл, хусусиятҳои наҳви феъл, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, масдар, сифати феълӣ, феъли ҳол, герундий, тарҷума, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

Дар диссертатсияи мазкур масъалаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ таҳқиқ гардида, хусусиятҳои хоси онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян шудаанд. Мақсади навиштани диссертатсия аз нишон додани хусусиятҳои семантикию сохторӣ ва дастурии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат мебошад. Диссертатсия бар пояи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, синхронӣ-муқоисавӣ, таҳлилӣ, назариявӣ ва умумиилмӣ таҳия гардидааст.

Таҳқиқоти мазкур нахустин кӯшиш дар мавриди таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ мебошад. Маводди назариявӣ ва амалии диссертатсия дар бартараф намудани мушкилоти тарҷумаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди назар барои муҳассилини тоҷик метавонад кӯмак расонад. Истифодаи мисолҳои диссертатсия ҳамчун воситаи аёнӣ дар курсҳои грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, грамматикаи муқоисавӣ ва назария ва амалияи тарҷума аз манфиат холӣ нест.

АННОТАЦИЯ

к автореферату диссертации Ибодовой Сайёхат Махмадуллоевны на тему «Неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках (на основе научных и художественных произведений)», представленная на соискание ученой степени доктора (PhD) – доктор философии по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Типологическая и контрастивная лингвистика).

Ключевые слова: глагол, морфологические признаки глагола, синтаксические особенности глагола, спрягаемые формы глагола, неспрягаемые формы глагола, инфинитив, причастие, деепричастие, герундий, перевод, таджикский язык, английский язык.

В диссертации на основе научных и художественных произведений исследуется проблема неспрягаемых глагольных форм в таджикском и английском языках, выявляются их специфические особенности в этих языках. Целью написания диссертации является демонстрация семантических, структурных и прескриптивных особенностей неспрягаемых форм глагола: инфинитива, причастия и деепричастия в таджикском и английском языках.

Диссертация основана на сравнительно-прикладном, аналитическом, теоретическом и общенаучном методах.

Данное исследование является первой попыткой исследования неспрягаемых форм глаголов в таджикском и английском языках на основе научных и художественных произведений. Теоретический и практический материал диссертации может помочь таджикским студентам преодолеть проблемы перевода неспрягаемых глагольных форм в рассматриваемых языках. Использование примеров диссертаций в качестве наглядного пособия на курсах по практической грамматике, теоретической грамматике, сравнительной грамматике, а также теории и практике перевода не лишено своих преимуществ.

ANNOTATION

of the dissertation work by Sayohat Makhmadulloevna Ibodova on the topic "Non-finite forms of the verb in the Tajik and English languages (based on scientific and literary works)", submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), doctor in the speciality of 6D021300 - Linguistics (6D021302 – Comparative and contrastive linguistics).

Keywords: verb, morphological features of the verb, syntactic features of the verb, finite forms of the verb, non-finite forms of the verb, infinitive, participle, adverbial participle, gerund, translation, Tajik language, English language.

The dissertation, based on scientific and literary works, examines the problem of indeclinable verb forms in the Tajik and English languages, and identifies their specific features in these languages. The purpose of writing the dissertation is to demonstrate the semantic, structural and prescriptive features of the infinitive forms of the verb: infinitive, participle and adverbial participle in the Tajik and English languages.

The dissertation is based on comparative-applied, analytical, theoretical and general scientific methods.

This study is the first attempt to study indeclinable forms of verbs in the Tajik and English languages based on scientific and literary works. The theoretical and practical material of the dissertation can help Tajik students overcome the problems of translating indeclinable verb forms in the languages under consideration. The use of dissertation examples as a visual aid in courses on practical grammar, theoretical grammar, comparative grammar, as well as the theory and practice of translation is not without its advantages.